

VABA SÕNA

Nr. 4

28. veebruar

1925

Osvald Spengleri „Õhtumaa langus”.

Saksa teadusilm on viimasel ajal elava tähelepanu osaliseks saanud. Tähelepanu põletispunkti on tõusnud eriti kaks meest: Einstein oma relatiivsuse teooriaga, Spengler oma õhtumaa langusega. Esimese mõtted viibivad matemaatika saavutuste kõrgemal tippudel, kuhu pääsevad ligi ainult üksikud valitud või pühendatud, teine opereerib andmetega, millest aimu saab isegi asjaarmastaja võhik.

Kui Einstein võitleb absoluudiga ja näitab, et isegi aeg võib olla ainult relatiivne, siis on see alguses rabav, aga mitte vähem üllatav pole Spengleri toonitamine, et õhtumaa, s. t. Euroopa ja kõik teised maad, kus valitseb tema vaimu- ja hingeilm, seisavad kogu oma kultuuriga mitte enam tõusva, vaid langeva tähe all: õhtumaa kultuuri ootab langus, hukkumine, sest kultuuri loomine ja süvendamine on juba seisku jäänud, elatakse veel sellest, mis varemalt loodud, ja kasutatakse loodud kultuuri praktiliselt — ollakse tsivilisatsiooni ajajärgus.

Esiotsa pole ei Einsteini relatiivsusel ega ka Spengleri „õhtumaa langusel“ tegelikku tähtsust, sest ka edaspidi talitame ajaga, nagu oleks ta absoluutne suurus, ja tegutseme õhtumaa piirkonnas, nagu looksime alles uusi kultuurvarasid. Päälegi kinnitab Spengler isegi, et ajaloo käiku ei saa muuta, teda võib ainult tunda, aimata: Seega jääb ka Spenglerigi õpetus esiotsa ainult teoreetiliseks saavutuseks. Sellepärast peaks võima teda tänapäev vististi päris rahuliku meelega vaadelda, nagu poleks vanajumala ilmas midagi iseäralikku juhtunud, sest vaevalt leidub praegusel silmapilgul keegi, keda puhtteaduslikud tõed suudaksid vapustada. Kultuuri langus võiks meid tänapäev üsna külmaks jätta; hoopis teine küsimus oleks, kui mõni teaks ennustada, et maapõuest lõpeb varsti metall või kivisüsi ja kaob võimalus lõhkeaineid ja mürgiseid gaase valmistada, o, see ajaks vististi terved kultuurilised rahvad ärevile. Võtab aga mõni ometi Spengleri ettekuulutusi tõsisemalt, kui see tema südamerahule tulus, siis trööstigem end teadmisega: oleme nii paljude raskustega harjunud, küllap suudame ka seda kanda.

Lõpuks on meil veel trööstiks iseoma vaba arvamine ja see võib Spengleri arvamisele risti vastu käia. Ning võime kindlad olla: niisugusel korral on meil rohkem pooldajaid kui Spengleril, millest aga kuidagi ei peaks järeldama, nagu tõendaks see midagi õiguse kohta.

Spengler ennustab õhtumaa kultuuri langust. Veel enam — ta arvab, meie elavatki juba languse ajajärgus. Ja sellele otsusele pole ta mitte ilma sõja tagajärjel tulnud, vaid juba enne seda.

Aga mis on kultuur?

Kultuurid on organismid, ütleb Spengler. Maailma ajalugu on kultuuride üldine elulugu. Hiina või Egiptuse määratu ajalugu pole midagi muud, kui on seda mõne üksiku inimese, looma, puu või lille pisitillukene elulugu. Kultuurid kerkivad äkki silmapiirile, levivad voogavais joontes ja kaovad jällegi ning endise voogava voolu asemele asub vaikne ja uinuv pind. Kultuurid lõövad õilmitsema kindlasti piiratud maa-aladel, kuhu nad ka taimena püsima jäävad. Kultuur sureb, kui kaosest kerkinud inimhing on teostanud kõik oma võimed ja võimalused rahvaste, keelte, uskude, kunstide, riikide ja teaduste kujul, langedes pääle seda uuesti kaosesse, ürgvaimu. Nagu löid äkki kultuurilised elumahlad voogama, samuti äkki anguvad ja kivinevad nad — kultuurist saab tsivilisatsioon. Viimane võib mõnikord kaua püsida, nagu mõni elujõuetu igivana puuräss keset lokkavat laant, nagu seda näeme Hiinas, Indias ja islami mail.

Tähendatud tõusust ja langusest ei pääse ükski kultuur. Kogu seda nähtust tunneme kõige lähemalt vanasreekas ja Roomas — antiikilmas, ja seda ilma vaadeldes peame paratamata veenduma, et õhtumaa langus ilmeneb juba tänapäev ning et see lähemal aastasajal veel silmatorkavamalt edusamme teeb. Aga ehk jääb ka õhtumaal midagi Hiina või India tsivilisatsiooni taolist kauemaks ajaks püsima? Kes teab!

Igal kultuuril on üksiku inimese eluead: lapsepõlv, noorus, meheiga ja vanadus ning sellele leiduvad vastavad saavutused usus, kunstis, kirjanduses, muusikas, teaduses, riikluses, ühiskonnas. Aga nagu on igal inimesel oma vaimline ilme, oma hingeilm, iseloom, samuti kannab ka iga kultuur oma karakterlikku pitserit kõigis oma eluavaldusis, vaadeldes seda Hiinas, Indias, Baabülonis, Egiptuses, antiikilmas või praegusel õhtumaa. Kui see ehk alati küllalt teravasti silma ei paista, siis ainult sellepärast, et me läinud kultuure liig pääliskaudselt tunneme, olgu selle tõttu, et me nende iseloomulikkusele tänini vähe oleme rõhku pannud või et meil nõutavad andmed puuduvad.

On täiesti eksitus, et ajaloost räägitakse kui vanast, keskmisest ja uuest, lisaks veel kõige uuemast, misjuures püütakse ajaloo voolu nõnda kujutada, nagu oleksid need ajajärgud üksteisega kuidagi põhjusliselt seotud. Ei ole õige, kui antiikilma tahetakse nõnda tänapäevase õhtumaa kultuuri vanemaks, eelkäivaks osaks teha. Antiikilmal, apoliinsel kultuuril on praeguse õhtumaa faustilise kultuuriga ainult niipalju tegemist, et nemad on kogu oma iseloomu poolest täielikud vastandid. Õhtumaa kultuur on seega suurt kahju pidanud kannatama, et teda arusaamatuses on peetud antiikilma vaimuvalla raudkammitas. Peab isegi oletama, et nii mõnigi faustilise hinge iseäraldus on pidanud kõrgema sisemiselt võhivõõra antiikilma surve mõjul. See võhivõõrsus on sedavõrd suur, et nagu me paljuid Hiina, India, islami jne. kultuuride põhimõisteid kuidagi ei saa õhtumaa kultuurkeeltega edasi anda, isegi mitte õhtumaalasele vähegi arusaadavaks teha, samuti puuduvad meil ka sõnad, mõisted ja meeled antiikkultuuri pää-aimete tõlgitsemiseks ja taipamiseks. Raske on üht keelt teise tõlkida, veel raskem, otse päris võimata on ühe kultuuri varasid teise üle kanda. Kuigi seda nähtavasti tehakse, siis on selles vaevalt midagi pääle silma ja meelte pettuse: nimetused võivad jääda, aga nende tuum muutub põhjalikult. Isegi sama kultuuri üksikud ajajärgud

muutuvad üksteisele sagedasti päris arusaamatuks. Roomlanegi ei mõista enam igakord greeklast, kuigi mõlemad on samast hingeilmast pärit: roomlane pole midagi muud, kui antiikilma tsivilisatsiooni esitaja, kuna greeklane kogu selle kultuuri looja on.

*

Aga missugused oleksid siis õhtumaa faustilise vaimu- ja hingeilma iseäraldused, mis väljenduvad tema kultuuris ja eraldavad ta kõigist teistest kultuuridest?

Õhtumaine faustiline hing ihkab üle kõige lõpmatust — lõpmatust kõigil aladel: usus, arvuteaduses, ajaloo, kunstis, maadeteaduses. Ta tahaks nagu paika leida, kus ta võiks olla üksinda oma jumalaga, keda ta otsib.

Matemaatika alal jõudis antiikhing Pythagorases arvuni kui puhta, mõõdetava suuruseni, õhtumaine hing aga lõi oma faustilises rahuldamatuses negatiivse, irratsionaalse ja lõpmata arvu, tegutsedes viimaks ainult suuruste suhete ja funktsioonidega. Antiikilmale oleksid need mõisted kõik hoopis arusaamatud, otse loomuvastased, nagu on õhtumaiselegi hingele taipamatud indulase arvumõisted. „Sest kui me kuuleme, et indulastel on vististi arvud olnud, millel puudusid meie mõistete järele väärtus, suurus ja suhtelised omadused ja mis muutusid alles neile määratud seisukoha tagajärjel positiivseks, negatiivseks, suureks või väikeseks üksuseks, siis peame mõõnma, et meie täpselt taibata ei suuda, mis on hingeliselt niisuguse arvutõu aluseks. 3 on meile ikka midagi, olgu see positiivne või negatiivne; greeklasele oli see ikka ainult midagi positiivset, jaatavat: + 3; indulasele tähendab see aga mingisugust olutut võimalust, mille kohta veel sõna „midagi“ ei maksa; see on midagi, mis sääb pool olemist ja mitteolemist. . . Vaja braamalist hinge, et niisuguseid arvusid enesestmõistetavana kui täiusliku ilmavormi ideaalseid märke taibata. Meile aga jäävad nad samuti arusaamatuks, nagu on seda braamaline nirvaanagi, mis asudes sääb pool elu ja surma, und ja ärkuvust, kannatust, kaastundmust ja kannatuse olemasolu, tähendab ometi midagi tõelikku, olulikku, mille avaldamiseks meil keelelised võimalusedki puuduvad. Ainult niisuguses hingeilmas võis tekkida „ei midagi“ kui tõsine, reaalne arv 0“. Antiikilmal ei võinud sellest midugi vähematki aimu olla. Õhtumaine arvuteadus võttis välimise märgi küll üle, kuid andis talle hoopis teise, oma hingeilma kohase tähenduse.

Antiikilma arvumõistele järgnevalt pidi antiikhing kogu maailma kui mingisugust lõpulikku ja mõõdetavat suurust mõistma, kuna ta aga meile esineb lõpmatuna, ebamõõdetavana. Mitte ainult et greeklane oleks ilmaruumi lõpulikuks, piiratuks pidanud, tal puudub isegi sõnastatud mõiste, mis kuidagi vastaks meie ruumi mõistele. Tema hinges ei tekkinud üldse tõsiselt ruumi küsimus.

Meie arvame tänapäev teadvat, et päikene ühes kogu oma kaaslastega (nende seas ka meie „pisitillukene“ maakera) on tähtsuseta osakene määratumas ilmakehade süsteemis, kus loeme pääle meie päikese veel 35 miljoni samasugust päikest ühes nende kaaslastega. Kogu see päikeste süsteem on sedavõrd suur, et tema mõeldav telg on 470 miljoni korda pikem kui maakeralalt päiksele. Selles süsteemis on päikseid (tähti), kust valguskiir alles 3700 aasta pärast meile jõuab. Ajalooliselt arvatud: niisuguselt tähelt pidi valguskiir poolteist tuhat aastat e. Kr. s. tulema hakkama, kui me teda tänapäev näeme. Samuti — kui mõni niisugune täht tänapäev kuidagi peaks huk-

kuma ja kustuma, siis võidaks maakeral sellest alles 3700 a. pärast aimu saada. Spengleri arvamistega rehkendades oleks ehk õhtumaine kultuur seks ajaks ammugi juba kustunud, hää kui mõni uue kultuuri liige meie eluasemeil samuti kaevaks ja vanu jäänuseid otsiks, nagu teeme seda meie praegu Baa-bülonis ja Egiptuses.

Aga isegi nende päratute mõõtudega ei rahuldu õhtumaine hing. Ikka veel küsib ta: mis on sääl pool seda tähtede-päikeste süsteemi? On sääl üldse midagi? On sääl ehk uued ilmakehade süsteemid, millega võrreldes meie linnuteega piiratud maailm tundub pisitillukesena? On sääl ehk ainult pimedus sügavuse kohal, nagu oli kord jumala vaim lehvitas vee pääl?

Ah jaa, see jumal ja tema vaim! Õhtumaine hing pole osanud teda kunagi eraldada ruumi lõpmatuses. Greeklane tundis jumalust kui kõigi meeltega tajutavat vormiliselt täiuslikku keha ja sellele jumalamõistele vastab ka tema arvumõiste: piiratud, lõpulik, kindel, tajutav, mõõdetav, nimeline. Aga kui õhtumaine hing 1450. a. Brixeni piiskopis Nicolaus Cusanuses jumala lõpmatusse laskus, siis pidi ta ka aluse panema infinitesimaalarvutusele. Õhtumaine hing on otsinud ruumi lõpmatuses ka lõpmata, piiramata, mõõtmata, arvamata jumalust kogu tema olevuses. Aga raske on õhtumaisel hingel lõpmatuses toime saada, sellepärast heitleb ta temaga kui ka jumalusega vahetpidamata. Siit püüe piirata absoluuti — Einstein oma relatiivsusega. Kas ei ole ka see faustilise hinge väsimuse, languse tunnus? Hakkame ehk ka jumalust tema lõpmatuses piirama mingisuguse relatiivsusega, sest et ainult veel nõnda suudame teda kuidagi oma anguvasse hinge mahutada? Aga siis peaks küll ka mujal meie vaimu- ja hingetiibade kärpimisega algust tegema, sest tänini oleme kõigis oma loovais töis lõpmatust taotlenud.

Kas võib keegi meie muusika suurmeisterid kuulata, ilma et teda valdaks sama piiratus, mõõtmatus, lõpmatus, millele andub faustiline hing arvuvallas ja ususki? Eks ei kanna ka Bachi ja Beethoveni helid meie hinge kuhugi sinna, mis arvamata, mõõtmata, nimetamatagi. On asjata katse eksperimentaalsele hingeteadusele tugeses seda nimetut seletada püüda. See oleks ainult tõenduseks, et me õhtumaise hinge kõrgemate tunnuste ja väljenduste mõistmise juba kaotanud. Või mis tundis faustiline hing siis, kui ta lõi oma meisterteosed arhitektuuris, kus kõik tähendab tõusu lõpmata kõrgusse ja kus kogu joonestik pole muud kui üldine kirglik käteringutus millegi nimetu järele? Ehk mis on meie maalikunstile olulikum kui tungimine, murdmine otsatusse ruumi perspektiivi näol? Antiiksele hingele on see samuti arusaamata, nagu meie arvuteaduse saavutused ja jumaluse mõistegi. Teda ei huvitanud kaugused, vaid meeltega tajutav keha. Sellest tema võrdlemata meisterlikkus raidkujudes, sellest ka tema silmaringi kitsus maadeteaduses ja ajaloos. Ta ei õppinud neid asju isegi teistelt rahvastelt, kelléga ta paratamata kokku puutama pidi, ehk kuigi ta seda tegi, siis unustas ta peagi jälle kui üsna tarbetuma ja vähe tähtsa.

Õhtumaine faustiline vaim näeb ka ajaloos mingisugust lõpmatust. Nagu võib arvudes nullist kui keskpunkti välja minna ning kahes sihis lõpmatuses kaduda, võttes kord arvud jaatavatena, plussiga, teine kord eitavatena, minusega, samuti puurime ka ajaloos oleviku keskpunkti kord mõõtmata minevikku, teine kord oletatavasse tulevikku. Meie ei oska ajalugu üldse teisiti vaadelda, sest meie tunneme temas mingisugust loogilist arenemist teatud suunas, kuna ta greeklasele oli ainult ebaloogiline, mõttetu juhtumuste rida. Kuni 5. aastasajani e. Kr. s. ei mõelnud Greekas keegi selle pääle, et ajaloo-

sündmusi üles tähendada. Neljanda ja viienda aastasaja vahetusel algab tuntud ajaloolane (Thukydides) oma teost tähendusega, et enne tema aega pole ilmas veel midagi tähtsat sündinud. On alal hoidunud leping, kus öeldakse, et see peab maksima „sada aastat käesolevast aastast arvates“. Mida aga selle käesolevaga mõistetakse, seda ei teata nüüd ega teatud vististi ka siis juba paar aastat pärast lepingu sõlmimist enam. Puudus tarvidus ajaarvamiseks. Kui teadlasedki püüdsidki seda teiste rahvaste eeskujul korraldada, olgu aastaid, päevi või tunde lugedes, siis jättis see rahvahulga enamiste ikka ükskõikseks. Vana greeklane elas, nagu elab veel praegugi indulane: teda ei huvita aeg, nagu ei huvita see looma, taime ega kivi. Tähtjas on ainult pimeduse ja valguse, sooja ja külma vaheldumine. Kui hoopis teistsugune selles suhtes on näiteks egiptlane: tuhanded aastad kõige täpsema ajaarvamist ja ajalugu ühes nimelega seisab siin meie silme ees. Taheti mitte ainult elada, vaid taheti ka, et teised, järeltulevad põlvned sellest teaksid. Siit mitte ainult täpne ajalugu, vaid ka kivised hauakambrid, püramiidid, balsameerimine. Greeklane aga põletas surnukehad ära!

Vana greeklane on ühepäeva liblikas, kes lendleb ja mängleb päikse paisel, kus kõik nii selge, silmanähtav, meeltega tabatav. Tema ei tunne õiset tähtist taevast ega sellega seotud igatsuste püsimatut lendu. Tema andub kõige hingega lähedasele, olgu ajas või ruumis. Ei ta tunne meie mõttes isamaad, mis ulatuks kaugele ja ühendaks omal pinnal mõne suure rahva. Temal on ainult kodumaa, õigem — kodulinn (Polis) ühes silmaga mõõdetava maa-alaga. Kõik, mis väljaspool seda piiri, on võõras ja vaenuline. Siit linnriikide rohkus ja nendevahelised alatised õelad sõjad. Nagu väike greeklase „isamaa“, samuti ka väike ja ulatavusetendentsita tema jumalatekoda-tempel, näitelava, poliitika, majandusline mõjupiir. Igalpool puudub püüe laiemale silmaringile, perspektiivile. Mis teab vana greeklane õhtumaise kabinettpoliitika ulatusest või meie kapitali üleilmsest mõjuvõimest? Mis aimu on temal meie liikumisabinõudest, telegraafist, telefonist, sädesõnast, kaugelalaskjaist tuliriistust, kompassist, millel kõigil on eesmärgiks võita ruum ning aeg — murda lõpmatusse. See kõik on antiikilmale võhivõõras element. Tema ilmasuhtumise aluseks on aine ja vorm; meil aga jõud ja mass; temal keha, meil hing; temal staatika, meil dünaamika; temal vorm, meil jõud, mõisted; temas passiivsus, meis aktiivsus; tema kui üksik puhkav isik, meie kui mõjukeskpunkt; tema iseloomutu, meie ikka iseloomulik; meie ikka tahtelised, kuna aga antiikse inimese keeles tahte mõistegi puudub.

Siit võib mõista, miks Greeka suurimadki lavateosed tunduvad situatsioontragöödiana. Mis juhtub Oidipusega, võib juhtuda iga surelikuga, sest tema õnnetused ja hädad ei põhjene kuidagi tema enda iseloomus, kires, tahtes. Othelloaga aga otse selle vastu ei sünni midagi, mis ei oleneks nii või teisiti tema iseloomu omadusist. Meie tragöödia on loogiline paratamatus, Greeka oma ebaloogiline juhuslikkus. Meie peaaegu ei usugi tragöödiat, kui ta pole paratamatu, vastasel korral näeme temas ainult kurba sündmust.

*

Eespool tähendasime, et kultuurid on organismid. Sedasama peab ka teaduste ja kunstide kohta ütleva. Ja nagu tunneme täiesti erinevaid kultuure, samuti leiame ka täiesti erinevaid teaduseid ning kunste. Eksitus oleks rääkida mingisugusest üldisest matemaatikast, muusikast või maalikunstist, nagu oleks ka arusaamatus oletada mingisugust üldist usku ja jumalust, mis

omane ühiselt kõigile kultuuridele. Iga kultuur loob oma erilise jumaluse mõiste samuti, nagu loob ta oma teadused ja kunstid, mis teistele kultuuridele hoopis tundmata.

Meie püüame vanu möödunud kultuure tundma õppida ja murrame nii paljude küsimuste lahendamisel asjata oma pääd; samuti tuleb kord aeg, kus mõni uus kultuur hukkunud õhtumaise kultuuri selgitamisel oma vaimu vae- vab. Sest kaduvad on rahvad, keeled, raassid ja kultuurid. „Mõne saja aasta pärast ei leidu enam õhtueuroopa kultuuri, sakslasi, inglasi ega prantslasi, nagu polnud Justiniani ajal enam ainustki roomlast. Mitte inimpõlvede vool polnud lõppenud, vaid puudus rahvuse sisemine vorm. Civis Romanus, rooma kodanik, see antiikilma vägevamaist sümboolest, püsis kui niisugune ainult mõni sada aastat. Kaob kord suure kultuuri ürgnähtus üldse maakeralt ning temaga ühes ka ilma-ajalugu; lõpuks isegi inimene ühes taime- ja looma- riigiga ning siis ka maakera, päike ja kogu maailma päikestesüsteem. Ei sure mitte ainult üksikud kunstteosed, vaid terved kunstid. Tuleb kord päev, kus kaob viimane Rembrandti pilt ja viimane Mozarti muusikaheli, sest pole enam ainustki silma ega kõrva, mis neid mõistaks või maitseks. Kaduv on iga mõte, iga usk, iga teadus, niipea kui kustuvad need vaimud, kelle ilma- need „igavesed tõed“ paratamata õigetena tundusid. Kaduvad on isegi tähtede- ilmad, sest Nilusel ja Eufratil vaatles neid teine silm kui tänapäev.. Kultuurid surevad kas nõtrusse või langevad vägivalla ohvriks: nad tapetakse lausa südapäeval kõigi silma all“. Niisugusena tunneme Mexiko kultuuri. „See ei kängunud ja teda ei rõhutatud pikkamisi maha, vaid surmati tema toredamal õitsengul, nagu oleks mõni kõndija kepiga lillil pää maha löönud. Kõik need riigid — nende seas üks ilmariik, mille suurus ja abinõud Hannibali aegseist greeka-rooma riikidest kaugelt üle käis — kogu oma kõrge poliitikaga, hool- salt korraldatud rahaasjandusega, kaugelearenenud seadusandlusega, valitse- mismõtete ja majandusliste harjumustega, millest Karl V ministrid midagi poleks aru saanud, mismeelise rikkaliku kirjandusega, haritud suursuguse seltskonnaga suurlinnades, nagu neid õhtumaal tol ajal ainustki ei leidunud — seda kõike ei murtud mõnesuguse sõjaga, vaid hävitati käputäie röövlite poolt mõne aastaga nii põhjalikult, et rahvaste jäänusedki varsti sellest mälestuse kaotasid. Tenochtitlani ilmalinnast ei jäetud kivi kivi pääle. Yukatani ürg- metsades leiduvad Maya riigi suurlinnad üksteise kõrval ja langevad taime- riigi ohvriks. Ja meie ei tea ühegi nende nime. Kirjandusest on järele jää- nud kolm raamatut, aga ükski ei oska neid tänapäev lugeda“.

Kõigis kultuurides, mida tunneme, vajavad üksikud teadused ja kunstid oma arenemiseks ja languseks ligilähedalt ühepikkuse aja. Sellepärast on võimalik möödunud kultuuride najal mõista, missuguse arenemisejärgus meie oma kultuuriga praegu oleme, ja isegi ette arvata, mis ootab meid lähemal aastasajul. Sellest järeldades võib ja peabki üksikute kultuuride ajajärke, mis arenemisastmelt kokku kuuluvad, üheaegseks või kaasaegseks nimetama, kuigi üks neist ajajärkudest seisaks tuhat aastat e. Kr. s. ja teine tuhat aastat pärast seda. Tuleb „kaasaegseiks“ lugeda näiteks ajajärke: Indias 1500—1200, antiikilmas 1100—800, ürgristiusus 0—300 ja õhtumaal 900—1200. Muu seas kuuluvad siia ajajärku: Indias — muinasjutud kangelastest, antiikilmas — Homeros, ürgristiusus — evangeeliumid ja ilmutuseraamat, õhtumail — ka- toliku usk ühes rahvaeposega. Teine näide: Egüptuses 2150—1800, antiik- ilmas 650—300, Hiinas 800—500, õhtumaal 1500—1800 (barock). Kolmas näide, milles juba meile ettekuulutus: Egüptuses 1350—1205, Roomas 100—300

(Trajan—Aurelian), Hiinas 25—220, õhtumaal pärast 2200. See viimane ajajärk kuulub juba kultuuri järeltulijasse — tsivilisatsiooni. Siin kujuneb tsesarism, võidab vägivallapoliitika kapitali võimu ja lagunevad üksikud rahvad vormita hulgakaks, mis võimaldab despootilise iseloomuga suurriigi.

Siinna päeva on meil aga veel pisut aega, sest õhtumaa rahvad pole veel kadund; otse selle vastu toonitatakse ilmasõja päevilt aina rahvaste enesemääramist. Muidugi, poliitikas ei pea kunagi sõnadele suurt rõhku panema, sest poliitika ülesandeks on just sõnadega tõsiasi varjata. Seda oleme meiegi oma riigi lühikesel elueal nii mõnigi kord küllaldaselt tunda saanud, ja tunneme vististi ka tulevikus, olgu kodus või võõrsil. Aga kultuuri langus ei ilmenegi kõigepäält poliitilises elus, vaid kunstis ja teaduses.

Juba ammu on tõetundmisele jõutud, et kunst on üks varasemaist kultuurtaimist. Tema pärkab sügava usu ja võitmata igatsuste rammumullas ning lööb ühes nendega kängumagi. Nagu igal kultuuril, samuti on ka igal teadusel ja kunstilgi mitte oma vana-, kesk- ja uusaeg, vaid esi-, varajas- ja hilisaeg, millele vastavad teatud arenemisjärgud. Renässansi lõpul jõuab õhtumaine hing oma jõudude ja võimaluste teadvusele. Ta valib oma kunstid. Hilisaeg, barok, teab juba, mis tähendab kunsti vormikeel. Täni oli ta filosoofiline religioon, nüüd muutub ta religiooniliseks filosoofiaks — saab linnaliseks ja ilmaliskuks. Üksikute kunstikoolide asemele ilmuvad suured meistrid... Doomide sisemise rütmiga algades (Wagneri „Tristani“ ning „Parsifaliga“ lõpetades) saavutab õhtumaine kunstihing lõpmata ruumi valdamise ja jõuab oma arenemistäiusele a. 1550. Plastika kustub Michelangelo Roomas... Sellele järgneb maali- ja helikunst... Umbes 1670, just siis, kus Newton ja Leibniz leidsid differentsiaalarvutuse, oli õlimaal oma võimaluste piirini jõudnud. Surid viimased suured meistrid: Velasquez 1660, Poussin 1665, Franz Hals 1666, Rembrandt 1669, Vermeer 1675, Murillo, Ruysdael ja Lorrain 1682. Tarvitseb ainult mõnda tähtsamat nende järeltulijat — Watteau'd, Hogarthe, Tiepolot — nimetada, et selle kunsti langust, lõppu tunda lasta. Samal ajal kaovad ka maalilise muusika suurmeisterid: Heinrich Schütz 1672, Carissimi 1674 ja Purcell 1695... Ilmuvad kõrgema arenemistastme vormid — Concerto grosso, süüit ja kolmejaoline sonaat sooloriistadele. Muusika vabaneb viimasest kehalikkusest — inimhäälest. Ta muutub absoluutseks. Teem muutub funktsiooniks, mille oluks arenemine. Bachi fuugastiili võib lõpmata differentsiatsiooniks ja integratsiooniks nimetada... Siin on vormi selguse ja intensiivsuse kõrgemale tipule jõutud, kus leidub veel ainuke tee — allapoole... Fresko- ja õlimaalile järgnevad antiikilmas absoluutse plastika suurmeisterid: Pheidias, Paionios, Alkamenes, Skopas, Praxiteles, Lysippos, õhtumaal absoluutse muusika suurmeisterid: Haydn, Mozart, Beethoven... 18. aastasajal valitses kõigepäält Saksamaal tõsine muusikakultuur, millest ainult vaevalt mälestus on alal hoidunud.

Aga maalikunsti suhtes võidaks öelda: kuis sai ta 17. aastasaja lõpul kustuda, kui alles 19. aastasajal impressioonism tekkis? Maalikunst on kaksada aastat kauem kestnud või jätkab veel praegu priskelt elutsemist... Asjata on end petta. Rembrandti ja Delacroix' või Constable vahel on surnud väli ja mis viimasega algab, on kõige pääle vaatamata hoopis midagi muud kui mis esimesega lõppes. Me ei peaks end maalikunsti episoodist, mis ilmub pärast 1800, mitte petta laskma; see seisab kultuuri ja tsivilisatsiooni piiril ja tekitab ainult illusiooni, nagu võiks algada tõsine uus maalikunsti lokkamine. Tema ise on oma pääteemiks nimetanud vabaõhu. Vabaõhk — see

on teadlik, mõistusline ja jõhker loobumine sellest, mida äkki hakati „pruuniks soustiks“ nimetama ja mis on suurtes meistrites tõsine metafüüsiline värv. Temal põhjenesid maalikultuuri koolid, kõigepäält Madalmaade omad; rokokos läks see alatiseks kaduma. Seda pruuni, ruumi lõpmatuse sümboli, mis löi pildist faustilisele inimesele millegi hingelikkuse, hakati äkki ebaloomulikuna tundma. Mis oli siis sündnud? Kas ei tõenda see muutus, et eemale oli hiilinud hing, kes aimas selles värvis midagi usundlikku, igatsevat, kogu elava looduse mõtet? Öhtumaa suurlinnade materialism puhus purjedesse ja tekitas lühikese järelõitsengu, mis kestis kaks inimpõlve, sest Manet' kaasaegistega kustus jällegi kõik... Kui Grünewaldi, Lorraini ja Giorgione ülev roheline on katoliikline ruumi värv, Rembrandti pruun protestantlise ilmatundmuse värv, siis on vabaõhumaal oma värviskaalaga ebausundlik. Impressionism on Beethoveni muusika õhuruumist ja Kanti tähtederiigist maapinnale laskunud. See ruum on tunnetatud, mitte elamusega omastatud, nähtud, mitte vaadeldud; sääal on meeoleu, mitte saatus; see on mehaaniline füüsikaesem, mitte pastoraalse muusika töötatud maailm. Mida Rousseau traagiliselt tabava ütlusega „loodusesse tagasipöördumiseks“ nimetas, läheb selles surevas kunstis täide. Nõnda pöördub hallpää päev päevalt „looduse poole tagasi“. Uus kunstnik on tööline, mitte looja. Peen käekiri, pinslitants taganeb jämedate harjumuste ees: punktid, nelinurgad, laiad ebaorgaanilised massid kantakse lõuendile, aetakse segi ja laiali... Hädaohtlik kunst, piinlik, külm, haige, ülipeente närvidel määratud, kuid äärmiselt teaduslik, kõiges energiline, mis puutub tehniliste raskuste võitmisse, programmiline: suure maalikunstiga võrreldes, mis kestab Lionardost kuni Rembrandtini, on see satiirmäng... Nende vahe on nagu looduselamus ja loodusteadus, süda ja pää, usk ja teadus“.

Arhitektuur kui kunst kustub 18. aastasajal. Tema lahtub, upub rokoko muusikasse. Kõik, mida selles õhtumaise ehituskunsti viimases, imelises, hapras õilmes laidetakse — mõõdutu, vormitt, haihtuv, voogav, särav, pinna ja jaotuse häving — pole midagi muud kui toonide ja viiside võit joonte ja seinte üle, puhta ruumi võit aine üle, absoluutse tekkimise, saamise võit tekkinu, saanu üle... Muusikaline ilme tungib igale poole, muusika on lõpuks ainuke elav kunst, kuni ka tema sureb viimasena Wagneri Tristanis. Kui Rossiniilt küsiti, mis tema „Hugenottide“ muusikast arvab, siis vastas ta: „Muusika? Ma pole midagi selletaolist kuulnud?“

Kokkuvõetult võiksime öelda: nii kibe ja kurb kui see ka on, aga õhtumaal on kunstiaeg paratamata mööda. „19. aastasaja kriis oli surmavõitlus. Faustiline kunst sureb, nagu surid greeka ja egiptusegi kunstid, sureb nagu iga teinegi vanaduse nõtrusse, kuna ta ju oma võimalused teostanud ja oma ülesande täitnud. Mida tänapäev kui kunsti luuakse, on jõuetus ja vale, olgu see muusika päale Wagneri või maalikunst päale Manet', Cezanne, Leibli ja Menzeli...“

... Leitagu ometi mõni suur isik, kes suudaks õigustada tõenduse, et on olemas veel saatuslikult ja paratamata tarvilik kunst. Otsitagu enesestmõistetavaid ja paratamata ülesandeid, mis lahendamist ootavad. Käidagu kõigil näitustel, kontsertidel, teatrites, igalpool leiab ainult toimekaid käsitöölisi ja kivatsevaid narre, kellele sellest küll on, et nad seesmiselt ammugi tarbetuks muutunud asju turu tarvis valmistavad. Missugusel auväarsuse astmel sisesemiselt kui ka välimiselt seisab tänapäev kõik see, mida nimetatakse kunstiks ja kunstnikkudeks!

Iga aktsiaseltsi üldisel koosolekul või masinavabriku inseneride arupidamisel leidub rohkem intelligenti, maitset, iseloomu ja võimist kui kogu praeguse Euroopa maalikunstis ja muusikas. Iga suure kunstniku kohta on ikka sada ülearust leidunud, kes kunsti tegid. Aga seni kui leidus veel suur konventsioon ning samuti ka tõsine kunst, said isegi need ülearused millegi tubliga toime... Tänapäev on aga ainult need kümnetuhat järel jäänud, „et elada“, mille tarvilikkusest kuidagi aru ei saa; ainult niipalju on kindel: tänapäev võiks kõik kunstiasutused sulguda, ilma et see kunsti üldse puutuks. Meil tarvitseb end ainult Aleksandriasse mõelda a. 200, et seda kunstikitsa tundma õppida, millega mõni suurlinna tsivilisatsioon püüab end kunsti surma suhtes petta. Nagu sääl, samuti ka Lääne-Euroopas: jaht kunstilise arengu illusioonide, isikliku omapärasuse, „uute stiilide“ ja „aimamata võimaluste“ pääle; teoreetiline lobisemine ja tooniandvate kunstnikkude kõrk teguviis, nagu oleksid nad kõietantsijad, kes mängivad papist pommidega; luuletaja asemel kirjanik; ekspressionismi häbemata veiderdus kui tükk kunstiajalugu, mille korraldanud kunstiäri; mõtlemine, tundmine ja vormimine kui kunstikäsitöö. Ka Aleksandriat olid oma probleemdramaatikud ja lavakunstnikud, keda Sophoklesest paremaks peeti, ja omad maalijad, kes leidsid uued sihid, millega nad oma publikumi üllatasid. Mis on meil tänapäev „kunsti“ nime all? Vale muusika täis hulga riistade kunstlikku müra, vale maalikunst täis totraid, eksootilisi plakaateffekte; vale arhitektuur, mis „loob“ möödunud aastatuhandete vormitagavarade põhjal iga kümne aasta tagant uue stiili, mille nimel igatüks teha võib, mis ta tahab; vale plastika, mis varastab aineid Assüüriast, Egiptusest ja Meksikost... Tänapäev peetakse vaheldust arenemiseks. Vanade stiilide kokkusulatamine ja elustamine astub loomise asemele. See kõik on teistes kultuurides karva päält just samuti olnud. Ka languses oleme ainult jäljedajad. „Egiptuses oldi lõpuks sääl maal, et suur Ramses ei osanud enam midagi ise ehitada, vaid omandas teiste ehitused, hävitades säält teiste nimed ja päälkirjad ja pannes asemele omad. Konstantin ehtis oma triamfivärvavat Roomas raidkujudega, mis võetud teistelt ehitustelt.“ Juba 150 a. e. Kr. s. algab antiikilmas kopeerimise kunst, mis muutub hiljem ainsaks kunstiks. Algupärast ei suuda keegi enam luua. Kogu Rooma kunst kuulub sinna ajajärku.

*

Ilukirjanduse kui kunsti juures peatab Spengler vähe, ainult mööda minnes. Aga kõigest võib aru saada, et kirjandus kui kunst jõudis oma kõrgemale tipule Inglismaal Shakespearega, Saksamaal Goethega. Nende kahe teosed on õhtumaise ilukirjanduse piirkonnas väärtuslikumad saavutused. 19. aastasadana, mis kirjanduslikult nii rikkana tundub, on annud vähe tõesti loovat. Loomise asemele ilmus Marxi ja Darwini aastasajal kasulikkuse jumaldamine. Vormiti selleks, et midagi tõestada. Arutati ajaküsimusi, lahendati otsustarbekohaselt sotsiaalprobleeme. „Kunst“ on siin ainult niipalju tähtjas, et ta aitab asja lõbusamaks teha, ajalehe artikkel või teaduslik käsitlus oleks liig igav. „Darwinism on, kuigi ehk sootuks ebateadlikult, bioloogia poliitiliselt mõjuvaks teinud. Oletatavasse ürglimasse oleks nagu mingisugune demokraatiline tundlikkus tulnud ja vihmusside võitlus elu eest annab äpardanud kahejalgistele hääd õpetust“. See maksab Hebbeli, Ibseni, Strindbergi kui ka Zola kohta. Kõik nad on moodsad suurlinna mõistusuuletajad, kes ei aima karakterites mitte niipalju inimsaatusi, kui otsivad põhjuslikke vahekordi. Neile on arusaamata Goethe sõna: „Ainult ärgu otsitagu midagi ürgnähtuste

tagant; nemad ise ongi õpetus“. Pääküsimumus — kuipalju sind loetakse, kas oled haritud hulgale vastuvõetav. Ja see hulk ise ning tema ettevalmistus raamatu lugemiseks, näidendi vaatamiseks? Igapäev või paar korda päevas ilmuv ajaleht! See ongi see keskpärasus, millega kirjandus arvestab. See ongi see õhtumaine inimene, keda näed teatris, kinos, lõbupaigul, spordiplatsil, hipodroomil. Sellele hilises kultuuris ilmuvale inimesele jutlustataksegi niihästi sotsialismi, kui ka taimetoitlust ja karskust, tõsiselt nagu mõnda usku. Praktiline küsimus on ainuke, mis seda inimest võib veel vähegi hingestada ja vaimustada. Muidu on kõik ainult lõbu, kodi, ajaviide, sport. Kunstki muutub selleks, toonitades l'art pour l'art — kunst kunsti pärast. „Rahvasse“ see ei puutu, huvi äratav see ainult suurlinna nimetus ja vormitus hulgas, kes karjub nagu kord keiserriiklises Roomas: panem et circenses — leiba ja mängu. Samuti oli see kord Buddha aegses Indias, Konfutsiuse aegses Hiinas, Egiptuse Uues riigis, Aleksandrias ja Roomas. Valitseb piiramata propaganda, kihutuskõne väikeste, kuid haaravate ideede, eesmärkide ja programmide nimel. Kvaliteedi asemele ilmub kvantiteet, süvenemise asemele levimine. Loov sisemine elu on mööda, olemasolu tugeneb ainult ainelisele küljele. See on ainuke „hingemure“. Meil ilmub ta ajakirjandusena, Indias oli ta jutlus, antiikilmas retoorika. Ta on määratud hulgale, mitte parematele. Abinõu hinnatakse ainult tagajärgede arvuga. Mõtlemise asemele toob ta kõnes ja kirjas vaimlise meesprostituutsiooni, millega on täidetud kõik suurlinnade saalid ja platsid. Ajakirjanduslik on niihästi sotsiaaleetiline süsteem kui ka Zola romaan ja Ibseni draama. Aga panem tähele: ka Aristoteles on alkoholiküsimusest kirjutanud ning taimetoitlust arutavad säääl paljud filosoofid. Aga meetodid siin ja säääl lähevad lahku: küüniker tunneb huvi ainult iseoma, Shaw „kõigi inimeste“ seedimise vastu. Üks loobub, teine keelab. Isegi Nietzsche puudutab „Ecce homo's“ neid küsimusi“.

On laskutud kõrgelt alla, on vahetatud linnulennu silmaringkonna silmaringiga. On sündinud see, mida toonitab Heine, kui ta tahab juba siin maa pääl paradüsi sisse seada. On tõestunud Nietzsche sõna nihilismi tärkamisest, kuigi ta ka ise lõpuks kuulub selle „nihilismi“ voolu hulka, mis tegutseb maiste, liigmaiste küsimustega. Esimesena rääkis sellest Rousseau. Tema on ka sotsialismi isa ja seisab Sokratese ning Buddha, selle kahe nihilisti ja ürgväikekodanlase ning suurte tsivilisatsioonide eetiliste juhtide kõrval.

Ilukirjandusest filosoofiani on ainult samm maad, eriti 19. aastasajal, sest siin on filosoofia ainult eetika ja ühiskonna kriitika ning kõige suurema töö sel alal on teinud mitte mõttetargad, vaid näitekirjanikud, kelle kõrvale ühtegi kateederfilosoofi oma loogikaga, psükoloogiaga või süstemaatikaga ei või panna. „Nende tõsiste filosoofide rida lõpeb Shaw'ga ja nende teoste ainukeseks ja tõsiseks temiks on tahe võimu järele mingisugusel tsiviliseeritudvaimlikul, eetilisel või sotsiaalsel kujul, olgu elutahena, elujõuna, praktilisdünaamilise printsüübina, mõistena või dramaatilise kujuna. Kõik muu on, kui Schopenhaueri sõnu tarvitada, „professorite filosoofia professorite filosoofiast“.

Suured ja põhjanevad filosoofilised süsteemid olid juba 19. aastasajaks mööda. Kõigi nende süsteemide paratamata tugitaladeks ja tõstekraaniks oli matemaatika, ilma milleta sügavam mõttetudus faustilises hingeilmas pole võimalik. Sellepärast tundub Kantigi mõtteleenus teatud saamatus: ta polnud matemaatik (Schopenhauerist ja Nietzschest rääkimata).

Vaimlisel alal jääb järele veel teadus, mis on lõpuks ikka ainult loodus-teadus. See arenes 19. aastasajal alles imelise jõu ja hooga. Aga käesoleva aastasaja algul ilmuvad ka siin kui mitte just languse, siis vähemalt seisaku sümptoomid. „Kerkivad äkki silmapiirile hävitavad kahtlused asjus, mis olid alles eila füüsika teooria vastuvaidlemata alus: kaheldakse energiaprintsiibi, aine, ruumi ja absoluutse aja mõistes ning üldse kausaalses loodusseaduses... Kui sügav ja algatajate eneste poolt nähtavasti madalalt hinnatud kahtlus peitub juba selles, et statistilised meetodid ikka enam ja enam tarvitusel võetakse, mis püüavad saavutada ainult tõenäoliku tagajärje, kuna ta täpse loodusseaduse, nagu seda varemalt lootusrikkalt mõisteti, mängust hoopis välja jätab“. Lähene silmapilgule, kus kindla ja vasturääkimatu mehaanika võimalusest peab loobuma. Energia alalhoidvuse printsiibil pole mingit mõtet, kui see energia on lõpmata lõpmatus ruumis. Oletatakse sellepärast „väliselt piiratud kehade süsteemi“. Aga see piiramine on just faustilise hinge vastand, sest tema ilkab ju lõpmatust ja püüab seda iga sümbooliga väljendada, olgu usus, puhtas matemaatikas või mehaanikas. Ilmaruum oletati täidetuna eetriga, millega seletati näiteks valguse levinemine laineis. Aga eetri hüpoteesis avati võimatused ja sellepärast pandi tema asemele puhas vakuum (tühjus), mis tähendab peaaegu dünaamilise ilmapildi purustamist. Aga tunti kui absoluutset suurust, aga nüüd püütakse teda relatiivseks seletada, mille tagajärjel langeks kõigi nende füüsikaliste suuruste konstant-sus (püsikestvus), mille eranduses leidub aeg. Eriti aga esineb langussümboolina termodünaamika teine pääseadus — entroopia, mis võib igasuguste füüsikaliste ja keemiliste muutuste juures ainult suurened, mitte väheneda, kõige paremal korral endiseks jääda. Tähendab — vaba energia võib paremal korral ainult endiseks jääda, enamiste muutub ta aga igasugustes protsessides aina surnuks, seotuks. Viimast võib vabastada, elustada ainult mõne teise protsessi kaudu, kus jällegi teatud energia hulk surnuks muutub. Sellest järgneb — entroopia kasvab ilmaruumis alatasa, mille tagajärjel dünaamiline süsteem mingisugusele lõpuseisukorrale läheneb.

*

Aga kui teadusega ja filosoofiaga, eriti aga kunstiga lugu nii kurb, mis peab siis tegema? Kas ei too niisugune ajaloo vaatlus ja temast järgnev loogiline ennustus enam kahju kui kasu? Vaevalt! „Mõistagi, et üksikutega kurvalt võib lõppeda, kui neid otsustavais aastais selge arusaamine valdab, et arhitektuuris, draamas ja maalikunstis neil enam midagi võita ei ole. Mingu nad hukka... Mina pean oma õpetust hääteoks tulevate põlvede suhtes, sest ta näitab neile, mis on võimalik ja seega paratamata ning mis ei kuulu enam ajajärgu sisemiste võimaluste liiki. Täni on määratamata hulk vaimu ja jõudu valeteel raisatud. Mõelgugi õhtumaine inimene ei tea kui ajaloolikult, teatud elueas ei anna ta endale oma püüdesihist ometi mitte aru. Ta kobab, otsib ja eksib, kui välimised ajed tulusad pole. Siin on vähemalt aastasadade töö temale võimaluse annud oma elukorda ühenduses kogu kultuuriga vaadelda ja otsusele jõuda, mis ta suudab ja peab. Kui selle raamatu mõjul uus põlv lüürika asemel tehnikale, maalimise asemel meresõidule, tunnetuskriitika asemel poliitikale andub, siis teeb ta, mis mina sooviksin ja midagi paremat ei või ma soovida“.

Nii siis — meie ülesandeks jääks kui mitte enam loomine, siis vähemalt loodu tundmaõppimine, tema praktiline kasutamine ja levitamine otstarbe-

kohasuse põhimõttel. Populariseerimine! Öhtumaise kultuuri pääomadus on olnud just tema aristokraatlikkus, ligipääsematus. Teda tundsid ja maitsesid ainult valitud, asjatundjad. Võhikule, hulgale on see jäänud raamatuks seitsme pitsoriga. Antiikne kultuur oli populaarne, rahvalik, ka hulgale kättesaadav ja maitsetav. Meil jääb üle ka selles sihis südikamalt tööle hakata. Aga see kõik tähendab ainult poliitikat ja poliitika tähendab tänapäev ikka ajakirjandust, valimisi, parlamenti, koosolekuid, kõnesid, eriti esimest, s. t. ajakirjandust.

Roomlane kõneles, agiteeris, propagandeeris ainult foorumil, suust suhu, silmast silma, kõrvast kõrva. Öhtumaalane leidis trükikunsti, mis võimaldas kättesaadavama raamatu, lendlehe, ajakirja, lõpuks ajalehe miljonites eksemplaarides. Kõne mõjuvõim on kohalik ja ajutine, ajalehe mõju aga piiramata ja alatine, ainult kui aga raha jätkub trükitud paberiga maailma uputamiseks. Sellest saadi Inglismaal kõige enne aru. Juba Napoleoni vastu sõdis ta trükisõnaga. Tänapäev võib sellega sõja enne võita, kui veel ainuski suurtükk saab paukuda, ainuski mürkgaasipomm lõhkeda. Mõju jääb saavutamata ainult säääl, kus ei osata trükisõna lugeda, näiteks Venemaal, mis pärast säälselsetel võimukandjatel rahva kirjaoskus nii väga südamel, et isegi vanu tahtaks kirjamõistjaks teha. Ajakirjandus on vaimline suurtükkivägi, kellele ei suuda keegi kauemat aega vastu panna. „Vabameelne kodanik on tsensuuri kõrvaldamise pärast uhke, aga ajakirjanduse diktaator — Northcliffe! — hoiab oma lugejate orjakarja juhtkirjade, telegrammide ja illustratsioonide piitsa all. Demokraatia on raamatu rahvahulkade vaimuelust ajalehega täiesti välja tõrjunud... Rahvas loeb veel ainult „oma“ lehte, mis tungib miljonite kaupa igapäev kõigisse majadesse, kiskudes juba vara hommikust saadik inimesed oma ahelaisse ja kõrvaldades raamatud, või kuigi mõnda neist loetakse, siis hävitab ajaleht oma kriitikaga tema mõju...“

Mis on tõde? Hulgale see, mida ta alati loeb ja kuuleb. Mõni vaene viletsakene võib kusagil istuda ja põhjuseid ning tõsiasju koguda, et „tõtt“ tõendada — see jääb ainuüksi tema tõeks. Teine, silmapilgu avalik tõde, millega põhjuste ja tagajärgede ilmas ainuüksi peab arvestama, on tänapäev ajakirjanduse saadus. Mis tema tahab, on õige ja tõsi. Tema käsutajad sünnitavad, muudavad ja vahetavad tõdesid. Kolm nädalat ajakirjanduse tööd ja kogu ilm tunneb „tõde“. Kuni jätkub raha tema püsivaks kordamiseks, maksab ta. Tõuseb aga suurem kapital vastaseks, kes „oma“ tõde veel sagedamini rahvale silme ja kõrvade ette kannab, siis langeb eelmine tõde. Igaüks veendub kohe uues tões. Äkki ärgatakse eksitusest... Hirmsamat pilget mõttevabaduse kohta pole olemas. Oli aeg, kus ei juletud ega tohtud vabalt mõtelda, nüüd tohib seda, aga pole enam selleks võimalust. Tahetakse veel ainult mõtelda, mis tahtma peab ja just seda tuntaksegi kui vabadust“. Igaühel on luba öelda, mis ta tahab, aga ajakirjandusel on vabadus seda edasi kanda või mitte. Tema võib iga „tõe“ surma mõista — vaikimisega. See on tuleriit, millele tänapäev mõistetakse. See on „vabaduse despotism tü-rannia vastu“, millest rääkis Robespierre.

Raha on kõige võimu alus, sest temaga lood arvamisest, põhimõtted ja avalikud tõed, temaga otsustad sõja ja rahu. „Ükski loomataltsutaja ei käsuta oma neljajalgseid paremini, kui teeb seda ajakirjandus oma lugejaskonnaga. Ta paneb tema nurisema, mässama, aknaid sisse peksma, barrikaade ehitama, või saadab ta ilusasti rahulikult koju“. Sellepärast võivad parteid ainult ajakirjandusele tugeida ja parteisid juhivad ainult üksikud. Partei-

juhtide diktatuur ajakirjanduse diktatuuri kaudu. „Aga see tähendab juba demokraatia lõppu. Kui tõdede ilmas maksab ainult tõestus, siis tegelikus ilmas ainult tagajärg, edu. Edu tähendab ühe olemasolu-voolu võitu teise üle. Ilmaparandajate unistused on saanud abinõuks võimuhimuliste käes. Nõnda oli see kord Egiptuses, Roomas, Hiinas, aga ei üheski teises tsivilisatsioonis pole võimutahe nii paratamata vormi omandanud kui õhtumaal. Rahvahulga mõtlemine ja seega ka tema tegutsemine hoitakse raudse surve all. Sellepärast ja ainult sellepärast ollakse lugeja ja valija, s. t. kahekordne ori, kuna aga parteid sõnakuulelikkudeks kannupoisteks muutuvad üksikuile, kelle pääle juba tsesarism oma esimesi varje heidab. Nagu inglise kuninglik valitsus 19. aastasajal, samuti muutuvad ka parlamendid 20. aastasajal pikkamisi pühalikuks ja tühiseks näitemänguks. Rahvaõigused esitatakse hulgale piinliku kombepärasusega ja neid austatakse seda enam, mida vähem nad tähendavad. See oligi põhjuseks, miks tark Augustus kunagi juhust kasutamata ei jätnud, vanu pühi rooma vabadusi toonitada. Aga juba tänapäev siirdub võim parlamentidest eraringkondadesse ja samuti langevad ka valimised paratamata komöödia tasapinnale, olgu meil või Roomas. Raha korraldab nende kasude tulemuse, kes tema omanikud, ja valimine muutub varemalt kokkuräägitud mänguks, mis esitatakse kui rahva enesemääramise lavastus.

Inglismaal kinnitasid lugupeetud poliitikamehed juba a. 1700, „et börsil võidavat valimistega nagu väärtpaberitega hangeldada ja et iga hääle hind nagu maahektari hindki üldiselt teada olevat“. Parteiagent Dodington kirjutab a. 1741 oma parlamentilisest tegevusest: „Alati, kui võimalik, puudusin ma vaidlustel, aga ei kunagi hääletamisel, kui see kuidagi võimalik. Kuulsin nii mõnegi väite, mis mu veendas, aga ei ühtegi, mis minu hääleandmist oleks mõjutanud“. Ei pea arvama, nagu seisaksid mujal Euroopas asjad teisiti, võib olla ainult sedavõrd, kuipalju nad Inglismaast tsivilisatsiooni teel maha on jäänud.

On raha hävitanud vaimu, siis hävitab ta ka demokraatia. Raha võim ja temast tingitud askeldamine muutub lõpuks kõigile vastikuks. Tõuseb võitmata igatsus millegi muu järele. Loodetakse lunastust tõsisest aust ja rüütelmeelest. See võimaldab suurte ja piiramata võimuga vaitlejate, tseesarite tõusmise. Need murravad raha ainuvalitsuse, aga mitte kunagi ei tee seda mõni põhimõte, programm või inimarmastuse paleus. Raha võimu võib murda ainult veri, tõug, raass, sest ajaloos on tegemist eluga, aina eluga, tõuga, võimutahte triumfiga, mitte aga tõdede, leiduste või raha võiduga. „Ilmaajalugu on ilmakohus: tema on ikka õiguse annud tugevamale, tema on tõe ja õigluse võimule, tõule ohvriks toonud ja inimesed ning rahvad surma mõistnud, kes pidasid tõe tähtsamaks kui teo, õigluse olulisemaks kui võimu“.

Nõnda lõpeb kõrgete kultuuride etendus — kogu see ilm oma jumaluste, kunstide, mõtete, lahingute, linnade ja unistustega. Leiduvad ehk veel kujud, vormid, helid, sõnad, mõisted, aga kedagi ei huvita see enam, sest ükski ei saa neist aru ja kellegi hinges ega vaimus ei ärata nad enam elamusi, ehk olgu siis, et tõuseb mõni uus kultuur, kus kadunu vastu huvi tekib. Aga isegi siis sünnib ehk kadunuga samuti, nagu selle saksa mõttetargaga, keda ainult üks mõistnud, kuid seegi võõriti.

*

Venemaad ei loe Spengler õhtumaise kultuuri ringkonda. Peeter Suur püüdis teda sinna kiskuda, aga see sündis vägivaldselt ja loomuvastaselt. Vene hingel pole õhtumaise kultuuriga midagi ühist ei usuliselt ega ühiskond-

likult. Veel praegu on venelasele kohane Moskva tsarism, mitte aga see õhtumaine valitsusvorm, mida harrastati Petrogradis. Venemaa on hingelise ja ühiskondlise arenemise suhtes sääli, kus oli ürgkristlus või frankide riik Lääne-Euroopas. Praegused Vene suurlinnad oma lääne-euroopluse ja intelligentsiga (kellest nüüd suurem hulk muidugi hävinenud) on kunstlikud taimeid võoras mullas. Nende kõigi kohta maksab teatud määral Dostojevski sõna: „Peterburg on kõigest linnadest kõige abstraktsim ja kunstlikum“. Dostojevskil oli tundmus, nagu võiks see linn ühel häääl päeval ühes hommikuse soise uduga lahtuda ja jäljetult kaduda.

Venemaal seisab alles arenemine ees, arenemine omapärase hinge ajal. Tulevase vene kultuuri kuulutaja, aimaaja ja prohvet on Dostojevski, mitte Tolstoi, kes kuulub Lääne-Euroopasse, Marxi, Ibseni ja Zola kilda. „Tolstoi on möödunud, Dostojevski tuleb Venemaa“. Tolstoi on petrismi pooldaja, kuigi ta ise seda vihkab; ta on vahelülilis petrismile ja bolshevismile (enam-lusele), selle viimase isa. Dostojevski ei kuulu kuhugi, ehk olgu siis et ürgkristluse apostlite sekka. Tolstoi kristlus on arusaamatus. Ta rääkis Kristusest, aga mõtles Marxi. Dostojevski kristlusele kuulub tulev aastatuhat. Ta kavatses raamatu Kristusest kirjutada, kahju et see teostamata jäi, sest sellest oleks tõsine evangeelium saanud. Tolstoi arvustab ja vihkab õhtumaad kogu tema kultuuriga, aga seega vihkab ta ka iseennast, sest ta ei suuda end sellest kultuurist lahti kiskuda. Dostojevskile on see viha tundmata. „Mul on kaks isamaad, Venemaa ja Euroopa“, ütleb ta. Euroopas näeb ta surnuaid, kus puhkavad kallid omaksed. Kunagi ei mõtle ta siin ilmas midagi parandada, sest oma naiivsuses geniaalsuses aimab ta, et ükski usk pole kunagi ilma muutnud ja ükski tõsiasi ei või usku ümber lükata.

Kogu vene ajalugu tõendab, et venelasele, talupojale, ja kõigile, kel rahva hingest orgaaniliselt osa, on lääne-eurooplus vastik ja vihkamisväär. Veel 16. aastasajal ja hiljem nägi venelane usus ja selle kommetes midagi nõiduse taolist. Ta nägi usulagunemist, usuteotust selles, kui teda kästi risti lüüa kahe sõrme asemel kolmega või kui soovitati Jeesuse nime pisut teisiti hääldada. Ei ole usulise andumise suhtes kogu läänes midagi selletaolist leida, kui näeb seda aastasade vältusel Venemaal. Ainult sääli võis sündida tõsine Anti-Kristus (Vast-Kristus), kelle kartusel tekkisid usulahud enese piinamise, põletamise, vigastamise ja kohitsemisega. „Ehk on õige, et ainult venelastes ja aramealastes peitub usundline geenius, kuid mis oleks siis tulevaselt Venemaalt oodata, kuna ju just nüüd, otsustaval aastasajal, õpetatud õigeusklikkuse köidikud on murtud“.

Suurlinnade vene seltskond kogu tema sisseveetud kultuuri ja kirjandusega täis rahvusmajandust ja ilmaparandust on ürgvenele tundmata ja arusaamata. Rahval pole sellega midagi tegemist, sest see kuulub „seltskonnale“. „Oli Peterburi asutamine Anti-Kristuse esimeseks teoks, siis oli Peterburi mõjul tekkinud seltskonna hävinemine tema enda käe läbi teiseks: nõnda peab seda talupoeg tundma. Sest ka enamlased pole rahvas, isegi mitte osa temast. Nemad on „seltskonna“ madalam kiht, võoras ja läänline nagu see seltskondki“.

*

Lõpuks — mida öelda kogu nende esitatud arvamiste ja ennustuste kohta? Kas pooldame või vaidleme vastu, nagu tehakse seda Spengleri kodumaal nii suure ägedusega. Samad õpetlased ja professorid, kellest Spengler kas vaikides mööda läheb või nende puhul ühes Schopenhaueriga ainult halvaks-

panevalt õlgu kehitab, on hakanud must valgel tõendama, et Spengleri teadmised üksikuis teadusharudes puudulikud ja sellepärast teebki ta sagedasti nii üllatavaid järeldusi. Vaevalt saab aga sel etteheitel isegi siis, kui ta tõesti põhjendatud oleks, Spengleri kohta kaaluvamat tähendust olla, sest tema isegi ütleb, et suuremaid, ulatavamaid uusi mõtteid ei saagi muidu esitada, kui et neisse ei satuks vigu, isegi iseendale vasturääkimisi. Mitte selles ei olevat pääküsimus, vaid selles, et tema teoses esinevat „vastuvaidlemata sõnastus mõttele, millele enam vastu ajada ei saa, niipea kui ta kord on väljendatud. Oleksin pidanud ütleva: niipea kui temast on aru saadud“. Kuid arusaamiseks pidavat ehk uut põlve ootama, kes sellekohase võime sündimisel kaasa toonud.

Tähendab — Spengler juhatab meid aja, selle suure lepitaja ja tõestaja juure. Seni aga tuletame meele, et Spengleri oma arvamise järele igal kultuuril omad põhimõisted, omad tõed olevat, sest kultuur pole ju muud kui organism, indiviid laiemas mõttes. On see aga nõnda, kas ei ole siis ka igal harilikul indiviidil, kuigi teda nimetatakse inimeseks, homo sapiens'iks, samuti o m a d t õ e d, nagu igal kollektiivorganismil — kultuuril. Vististi mõtlebki Spengler seda, kui ta muu seas lausub: „Nõnda võin ma selle sisu, mis ma leidnud, ainult „õigeks“ nimetada, õ i g e k s m i n u l e . . . mitte õigeks iseendas (an sich), mis oleks eraldatud vere ja ajaloo tingimustest, sest midagi selletaolist pole olemas“.

Aga teatud tõendav tähendus on juba paljal faktil, et õhtumaine kultuur Spengleri taolise nähtuse on sünnitanud. Seda ei saa millegagi olematuks teha, ammugi mitte sellega, et tema teosest üksikuid vigu otsitakse. Sest vastasel korral ei tuletaks Rousseau nime tänapäev enam keegi meele. Tema kui ka kõik teised temataolised on ekslikud inimesed olnud, aga ometi on neist midagi järele jäänud, milles aimame tõde, mitte eksitusi. **A. H. T.**

Poliitilised erakonnad.

Eelmises „V. Sõnas“ näitasime, missuguseks tähtsaks teguriks nüüdisaja riikide poliitilises elus on avalik arvamine. Tegelikus riigipoliitilises töös suudab avalik arvamine end kõige paremini maksma panna organiseeritult, iseäraliste korralduste kaudu, missuguseid nimetame poliitilisteks erakondadeks. Prof. Gambarov annab nende kohta järgmise definitsiooni:

„Poliitilised erakonnad on vabad seltskondlised grupid, mis tekivad õiguslikes riigis ühiseks poliitiliseks tegevuseks huvide ja ideede alusel, mis kõigile ühinenud isikuile ühtlased“.

Avaliku arvamisega peavad poliitilised erakonnad alati kõige lähemat sidet. Aga mitte ainult seda, vaid nad etendavad tähtsat osa just ka avaliku arvamise kujundamisel teatavais sihtides, nagu eelpool näeme, mispärast meil küllalt põhjust on neid eraldi tähele panna. Veel enamgi: avaliku arvamise kujundamise ja juhtimise otstarbeil poliitilised erakonnad õieti on tekkinudki.

Pääsajalikult etendavad poliitiliste erakondade tekkimisel osa kahesugused tingimused. Esiteks see, et organiseerimata ja juhtimata avalik arvamine on sagedasti liig kitsasilmaringiline, kõikuv ja tujukas, mispärast tema jälgimine riigipoliitilises tegevuses on väga tülikas; on raske riigi elu juhtida mas-

side järjestmuutuvate tujude ja meeleolude kohaselt, milles tihti märgata ei või mingisugust laiaulatuslikumat ja sihikindlat joont. Selle vastu omandab aga neil isikutel, kes poliitilist elu püsi va tähelepanelikkusega ja — võiks veel öelda — teadusliku, arvustava põhjalikkusega jälgivad, poliitiline meeleolu ja tõekspidamine teatava kindla ja püsiva iseloomu, nii nagu nende isikute üldised põhimõtted ja huvid seda ära määravad. — Teiseks, see üldtuttav tõsiasi, et ka kõige vabamates ja kõige enam haritud riikides kaugeltki mitte kõik täisõiguslised kodanikud riiklise poliitika vastu alalist huvi ei ilmuta ja riigipoliitilise elu hindamiseks omale põhjalikumat, süstemaatilist seisukohta ei püüa luua. See huvi ja püüe on ainult üksikuil vähestel kodanikkuderühmadel, kuna rahva rõhuv enamus harilikudel aegadel poliitika vastu üldiselt ükskõikne. Ainult mõningail erandlistel juhtumistel, elus päevakorrakerkinud eriliselt tähtsate küsimuste puhul, kui need päälegi veel otsekoheselt laialiste kodanikkudehulkade huvisid puudutavad, hakkavad viimased poliitiliste eluavalduste pääle üldisemalt ja energilisemalt reageerima.

Sellepärast on ka arusaadav, et poliitilised erakonnad elule tõusevad küll igalpool, kus avalik arvamine rohkem arenenud, kuid k u n a g i ei suuda nad enestesse koondada k ö i k i poliitiliselt täisõiguslisi kodanikke. Poliitilistesse erakondadesse koondub ainult see elanikkudekogu v ä h e m u s, kes ilmutab alalist, püsivat huvi riigi poliitilise elu vastu ja kes selles asjas teatavad, enam-vähem kindlad seisukohad on omandanud ning neid avalikult deklareerinud. Laialisem, ükskõikne mass jääb eemale ja näitab oma sidet poliitiliste erakondadega harilikul rahulikul ajal üksnes sedavõrd, kui võrd ta valimiste puhul oma häält ära andes nende kandidaate toetab ehk üksikuil juhtumistel nende eelnõudele oma toetust jagab (näit. rahvahääletustel). Suur hulk kodanikke ei tee aga sedagi, jäädes eemale isegi igasugustest valimistest ja rahvahääletustest.

Masside ükskõiksuse puhul määrab avaliku arvamise sisu ja sihi otsekoheselt ära just esinevate poliitiliste erakondade arvamine ja nende jõudude tasakaal, sest et pääasjalikult üksi see kuuldavale ja nähtavale pääseb: erakondade miitinguul, kongressidel, koosolekutel, kirjanduses, ajakirjanduses (on ju enamasti kõik ajalehed ning ajakirjad mõne teatava erakonna ehk vähemalt mõne teatava poliitilise voolu — erakondade vaimlise koonduse — häälekandjad, s. o. nende vaadete ja arvamiste avaldajad). Valitsevaks ehk ülekaaluvaks avalikuks arvamiseks on niisugusel korral selle poliitilise erakonna ehk erakondade koonduse arvamine, kelle n. n. erikaal kõige suurem, s. o. missugune neist kõige tugevamini organiseeritud, missuguse ümber kõige enam liikmeid koondunud, missuguste koosseisus kõige rohkem silmapaistvaid, mõjukaid poliitikatgelasi ja haritud jõude jne.

Poliitilised erakonnad tekivad muidugi ainult niisuguses seltskonnas, kus küllaldasel määral huvi leidub poliitiliste küsimuste vastu. Ei või aga öelda, et see tingimata peaks olema poliitiliselt v a b a seltskond ja tingimata niisugune, kellel juba olemas riikline rahvaesitus. Ei, vaid poliitiliste erakondade kujunemine võib käia ka poliitilise vabaduse tekkimise eel ja käibki, kui poliitiline vabadus ise on seltskondlise võitluse tagajärjeks, mida seltskonna ärksamad ringkonnad peavad seltskonna õiguste tunnustamise eest. Muidugi on ka poliitiliste erakondade tegevuse iseloom sellest, kas ta on avalik ja legaalne (seaduslik), ehk salajane, olles sunnitud omandama poliitilise vandeseltsluse kuju.

Organiseeritud erakondadest võtavad osa pääasjalikult nende seltskonnakihtide esitajad, kellel on rohkem vaba aega ja kellel üldse on olemas soodsamad tingimused selleks, et omale teatavat kindlamat poliitilist ilmavaadet välja töötada. Ka avaldab oma mõju siin see, kuivõrd rohkem ehk vähem ühe ja teise ringkonna otsekohesed huvid ärarippuvuses on riigi poliitika üldisest sihist. Mida mitmekesisem seltskonna koosseis, mida mitmesugusem on tema üksikute liikmete sotsiaalne seisukord, seda ebahühtlasem on ka tema ühes ja teises ringkonnas esinev huvi poliitiliste küsimuste vastu.

Sellele vastavalt on ajaloos esinenud ka teatav kindel järjekord üksikute seltskondlike ringkondade ja rahvaklasside poliitilistesse erakondadesse astumise suhtes. Kõige esimesed Euroopa poliitilised erakonnad moodustusid suur- ja keskpõllupidajate esitajaist, kellelt liikuva kapitali esitajad kõige varemini ikka rohkem ja rohkem poliitilisi õigusi hakkasid käest ära kiskuma. Palju hiljemini tekkisid tööliste erakondlikud koondused, kusjuures alguses kõige tegevamat osa poliitilises elus etendasid aineliselt ja haridusliselt paremas seisukorras olevad töörahva ringkonnad. Talupoegade klass aga oli kõige viimase ajani poliitiliste küsimuste vastu võrdlemisi inertne, ükskõikne. Ka esinevad naisterahvad poliitilistes erakondades märksa vähemal määral kui mehed.

Poliitiliselt harimatud rahvamassid, nagu öeldud, on harilikul ajal poliitika vastu väga ükskõiksed. Kuni ta oma seisukorraga rahul, esineb ka harilikult konservatismi, alalhoidlikkuse toena, instinktiivselt igasugustele muudatustele vastu olles. Kuid seesama mass võib muutuda hirmsaks poliitiliseks jõuks, kui teda millegagi otsekoheselt ärritatakse. Siis pääseb temas vallale otse stüühiline jõud ja ta muutub niisugusel korral sagedasti vastuvõtlikuks kõige äärmisematele vooludele.

*

Tekib küsimus, kuidas liigitada igasuguseid poliitilisi erakondi, et nende mitmekesisest kogust kergemini selgemini ülevaadet saada. Selle küsimuse lahendamisel puutume kokku terve rea väga mitmesuguste tingimustega. Kõigepäält oleneb erakondade iseloom ja laad väga suurel määral ajajärgust, milles nad tegutsevad. Teiseks oleneb ta ka kohast, kus nad tegutsevad. Isevalitsuslikes riigis, loomulikult, on olemas koguni teistsugused erakonnad kui rahvariikides, kus isevalitsusline võim täitsa puudub. On tekkinud sellepärast kahtlus, kas üldse võimalik on mingit püsivat, alaliselt maksvat liigitust poliitiliste erakondade rägastikus ette võtta. Viimane seisukoht aga võiks õige olla ainult siis, kui kohaliste ja ajaliste olude ning tingimuste kõrval ei leiduks ühtlasi rida inimese üldisest loomusest olenevaid omadusi ja tingimusi, mis alati ja igalpool enam-vähem ühed ja needsamad. See aga annab põhjust loota, et ka erakondade elus ja tegevuses teatavaid üldiseid, ühiseid jooni, mis võimaldavad ka nende mingisugust üldist liigitamist. Tuleb muidugi silmas pidada, et iga seesugune liigitus oluliselt on abstrakne, kuna tema lähtekohaks on ainult üldised tundemärgid ja tingimused, kusjuures igasugused ajast ja kohast olenevad konkreetset erinevused ja iseäraldused tähelepanuta jäävad. Sel viisil võime meie liigituse kaudu ülevaadet saada mitte kõigi olemasolevate erakondade tõelisest kogust, vaid ainult nende tüüpidest. Aga sellestki on küsimuse sügavamaks mõistmiseks rohkem tulu.

Kõige laialisemalt tuntud liigitus jagab riikide poliitilises elus esinevad poliitilised erakonnad kahte suurde rühma: 1) alalhoidlised (konserva-

tiivsed) ja 2) e d u m e e l s e d (progressiivsed ehk vabameelsed erakonnad). Seejuures ei ole aga veel mitte korda läinud selgesti ja kõigileusutavalt ära määrata, missugune konkreetne vahe nende vahel on valitsemas. Kuid üks on kindel: seesuguse vahetegemise aluseks ei saa seada mingisugust konkreetset poliitiliste erakonnaprogrammide sisu, sest et see aegade jooksul järjest muutub ja erakondade vahel mitmet viisi ära jaguneb. Näiteks: teatavad konkreetset põhimõtted, mida sada aastat tagasi võidi lugeda äärmise käremeelsuse tundemärgiks, võivad nüüd juba alalhoidlikkude erakondade kaitsealusteks olla. Järjelikult peab selle jaotuse aluseks olema koguni midagi muud kui konkreetset eeskavalised põhimõtted. Ja ongi.

Ajaloo võib üldiselt tähele panna kahe suguste jõudude tegevust. Ühtedel jõududel on ajaloo käigus niioelda pääletungiv tegevus; nad püüavad olevasse asjade olukorda muudatusi tuua. Teised jõud aga mõjuvad vastupidises sihis, püüdes olevat olukorda alal hoida ja igasugustele muudatustele vastu töötada. Ajalooteadlasele, kes tahab minigisugust ajaloolist edenemiskäiku tundma õppida, on mõlemad need jõud äärmiselt tähtsad. Saksa luuletaja Grillparzer võrdles nende tähtsust tunninäitaja pommidega (vihidega) ja hammasrattastega. Kui tunninäitaja mehhanismis hammasrattad puuduksid, langetaksid vihid silmapilkselt alla ja mehhanism, väljendades kord ägedat kuid lühikeseajalist energiat, jääks seisma; ainult vihide ja tagasihoidvate hammasrattaste töö õige kokkukõlastamine muudab tunninäitaja niisuguseks mehhanismiks, mis õieti aega näitab.

Sellest väljamineks võiks vahet mõlemat nimetatud liiki erakondade vahel järgmiselt seletada: alalhoidlised erakonnad, need on ajaloolise traditsiooni erakondadeks, mis enestele ülesandeks seavad olemasolevat korda alal hoida ja mis kahtluse korral seisavad oleva olukorra poolt ning muudatuste ja uuenduste vastu. Ja kui nad mõnikord ka uuenduste poolt on, siis ainult äärmise tarviduse survel ja ainult selle tarviduse piirides. Selle vastu esinevad aga edumeelsed ehk vabameelsed erakonnad muudatuste ja uuenduste poolehoidjatena; nad toetavad uuendusi põhimõttelikult ja avaldavad end kahtluse kordadel harilikult ikka nende kasuks.

Ometi oleks aga seesugune seletus mõnevõrra ühekülgne, sest tõelikult on ju lugu nii, et kaugeltki mitte kõik reformid vastuvõetavad ei ole liberalismi ja edumeelsuse edustajatele; ka ei seisa konservatiivid kaugeltki mitte igasuguste muudatuste vastu olevas korras. Ja ümberpöörduvalt: väga sagedasti seisavad uuenduste vastu just vabameelsed, kuna konservatiivid nende kaitsjatena esinevad, näiteks, muudatuste ja uuenduste suhtes, mis taotlevad militarismi kõvendamist jne. Järjelikult ei saa ainuüksi sellega, kui ülele ühte liiki erakondi muudatuste kaitsjad ja teist liiki erakondi oleva olukorra alalhoidjad olevat, veel midagi selgesti iseloomustada. Lahkumine- kude peavad seisma palju sügavamal ja nende juure jõuame kergemini välja, kui rohkem rõhku paneme just edumeelsuse teise nimetuse — „liberaalsus“ ehk „vabameelsus“ — pääle.

Liberaalne ehk vabameelne erakond on vabaduse erakond. Tuleb sellepärast küsida: mis on vastandiks vabameelsusele? Ja siin jõuamegi välja põhimõtete, printsiipide sügavama vastolu juure, mis sisalduvad igas inimeseltskonnas ja olenevad selle seltskonna loomusest enesest.

Inimeseltskond seisab koos üksikuist inimestest, kes — kuuludes seltskonna koosseisu — ei ole täielikult kaotanud oma iseseisvust. Nad elavad teataval määral oma elu, peavad silmas oma individuaalseid huvi-

sid, töötavad välja oma originaalsed, algupärased vaated. Kuid samal ajal kujutab ka kogu seltskond ise, kui tervik, enesest teatavat üksust. Seltskonnal on teatavas mõttes orgaaniline loomus, ta elab oma iseäraliste seaduste, nimelt — sotsiaalsete seaduste järele, kusjuures tema elu sugugi ei piirdu ainult temassekuuluvate üksikute isikute eluga.

Sellest asjaolust põlvnevad kahe sugused huvid: esiteks kogu seltskonna kui teatava sotsiaalse üksuse huvid, ja teiseks — tema koosseisu kuuluvate üksikute isikute huvid. Need kaks huvide rühma ei ole kaugeltki alati ühtuvad. Nimelt: isikul on kavatsus kaitsta oma vabadust ja iseseisvust, oma õigust kõigi oma omaduste ja algupärase idude takistamata väljaarendamise ning edendamise pääle; ja kultuurilise edu määral kaldub see isiklise vabaduse ning rippumatuse tunne aina kõvenema. Aga ka seltskonnal on oma erihuvid. Muidugi ei tarvitse ega ei või ta põhimõttelikult alati isiklise arenemise vastane olla, sest tema hääolek oleneb lõpuks lõpuks ikkagi nende isikute hääolekust, kes kuuluvad tema koosseisu. Kuid ometi juhtub seisukordi, milles seltskond kui tervik risti vastu seisab oma üksikute liikmete huvidele. Riiklise ühtluse kõvendamise tarve kihutab üksikute isikute vabaduse kitsendamisele ja need kitsendused ulatavad teinekord väga kaugele. Nad võivad kitsendada isegi üksikute isikute mõtete väljendamise ja liikumise vabadust. Oma julgeoleku sihtides võtab riik omale õiguse isegi enesesse kuuluvate isikute elu üle (väeteenistuse kohustus). Sellel pinnal ongi võimalikud väga traagilised vastolud ühelt poolt üksikute isikute ja teiselt poolt riigi püüete vahel. Ühed taotleavad vabaduse ja iseseisvuse, teised riiklise ühtluse nõudeid.

Siin avanebki meile uus mõõdupuu poliitiliste erakondade liigitamiseks. Üldiselt kaitsevad vabameelsed, liberaalsed erakonnad isiklise vabaduse põhimõtteid, konservatiivid aga riiklise ühtluse põhimõtet, mis on rajatud isiku sundimisele riiklise võimu alla.

Mõned väljendavad seda vahet teisiti, nimelt: liberaalide põhimõtteks on vabadus, konservatiivide põhimõtteks aga — kord. Seesugune väljendusviis on aga märksa õnnetum ja võib juhtida olulistele eksiarvamistele, sest liberaalidki ei ole kaugeltki mitte korra vastased ja korratuste poolehoidjad. Neil on ainult teine arusaamine korrast: Kord näib neil saavutatav olevat vaba kokkuleppe ja huvide lepitamise alusel, kuna konservatiivid harilikult riiklist sunnivõimu kasutamist kõige tähtsamaks korra toeks peavad.

Tekib küsimus: kas on valitsemas kokkukõla nende kahe seisukoha vahel, milledest üks pidas konservatismi oleva korra alalhoidjaks ning edumeelst selle korra uuendamise ja muutmise kaitsjaks, teine aga — konservatismi riiklise ühtluse taotlejaks sunnivõimu alusel ja liberalismi isiklise vabaduse kaitsjaks?

See kokkukõla on kahtlemata olemas. Kumbki seisukoht väljendab ainult asja isekülge: üks pöörab suuremat tähelepanu välimise, teine sisemise külje pääle.

Rügivormide edu tõelikult ja selles seisabki, et need vormid järjest pehmemateks ja vabamateks muutuvad. Ideaalseks seisukorraks võiks siit väljamineks seda pidada, kus antagonism ehk vastolu isikliste ja üldriikliste huvide vahel täitsa ära on kadunud ja kus riik enesest kujutaks mitte midagi muud kui isiklise vabaduse ja riiklise terviku ühtluse harmoonilist kokkukõlastust. Ja harilikult ainult need muudatused ning

uuendused, mis ette võetakse selle ideaali sihis, leiavad edu ning vabameelsete erakondade poolt kaitset ja toetust. Teistsuguste, vastandsihiliste muudatuste ajutine toetamine nende poolt võib põhjendatud olla ainult mõningate erandliste seisukordadega ja asjaoludega. Enam-vähem alaliselt on seesuguste vastandsihiliste muudatuste ja uuenduste toetamine aga just konservatiivsete erakondade iseloomustavaks tunnuseks.

Isiklise vabaduse põhimõttega seisab lähedases suguluses sotsiaalse ja poliitilise üheõigusluse põhimõte. Kui nõuda igale ühiskonnaliikmele tema jõudude ja annete väljaarendamise ja edendamise vabadust, siis ei ole siit enam palju vahemaad kõigi seadusliste eesõiguste ära kaotamiseni ja seadustest kõigi niisuguste vormide väljaheitmiseni, mis ühtede vaba arenemist soodustavad, teiste vaba arenemist aga takistavad. Sellest poliitilise üheõigusluse nõudest jõuame lõpuks sotsiaalse üheõigusluse nõudmise juure välja, s. o. — niisuguse ühiskondliku korra nõudmise juure, kus ka majandusliste ja kultuuriliste hüvede jagamisel ühed seltskonnaliikmed teistest eesõigustatumas seisukorras ei ole. Ka see nõue leiab toetust ainult vabade ehk edumeelsete erakondade poolt, kuna konservatiivid kindlasti üheõigusetuse põhimõtte alusel püsivad. Seda mitte-üheõigusluse põhimõtet põhjendavad nad harilikult väitega, et inimeste võimed ühesugused ei ole ja neid sellepärast ka riigi seisukohalt sedavõrd ühtlaselt hinnata ei saa, et kõiki omale riigis ja ühiskonnas ühesugust õiguslist seisukorda võiksid nõuda.

Niisugune, pääjoontes, on alalhoidliste ja edumeelsete erakondade põhimõttelik vahe. Sellele vastab väliselt harilikult vahe ka erakondade isiklises koosseisus. Täitsa loomulik, et alalhoidliste erakondadega ühinevad pääasjalikult need ringkonnad, kelle erahuvid oleva olukorraga kõige paremini kaitstud ning kes juba lihtsalt sellepärast igasuguseid muudatusi kardavad, väljaarvatud muidugi need uuendused, mis nende erahuvisid veel rohkem töötavad kaitsta. Kuid ekslik oleks seda koosseisulist tunnust liig üldistada. Leidub küllalt ka niisuguseid isikuid, kelle erahuvidele kõige enam vastab küll konservatiivide seisukoht, kuid kes siiski keelduvad konservatiivsete erakondadega ühinemast. Ja samuti leidub väga palju neidki, kelle erahuvid konservatiivide põhimõtetega täielikus vastolus, kuid kes ometi neile oma täielist poolehoidu näitavad ja neid toetavad. Väga mitmesuguste huvidega inimesi võivad väga mitmesugused põhjused ühtedesse samadesse erakondadesse kokku viia. Merkel võrdleb seda protsessi uulitsaliikumiselega: uulitsal liikujate liikumissuht on tingitud väga mitmesugustest põhjustest; kuid lõpuresultaadina jagunevad kõik liikujad ometi ainult kahte kolonni, milledest üks liigub uulitsa ühes ja teine sellele vastupidises sihis. Samuti sünnib ka poliitilistes erakondades. Üks liitub konservatiivse erakonnaga sellepärast, et talle selle poliitika ja maa seisukorrale ja lähemaile huvidele kõige vastavam näib olevat, teine sellepärast, et tema kui suurpõllupidaja selle poliitikat oma isiklikele huvidele kõige soodsamaks peab, kolmas sellepärast, et tema perekonna traditsiooniks on tähendatud erakonna poole hoida jne. jne. Egoistlikud huvid eetiliste kõrval, klassihuvud individuaalsete kõrval, kõik need etendavad siin oma osa. Kuid konservatiivsed püüded ja sihid ise on teatava kindla ja püsiva iseloomuga, sama kindlalt ja püsivalt liberaalsete erakondade püüetest erinedes.

Liberalism ja konservatism — need on aga ainult kaks ideelist päävoolu, milledega erakondade liigitamisel tuleb tegemist teha. Sellega ei piirdu terve liigitamisküsimus aga veel kaugeltki mitte. Juba konservatismis ja liberalismis eneses võib märgata mitmeid eriilmeid. Enamasti igas erakonnas leidub oma radikaalsem ja parajuslisem, teisiti sõnastades — oma „pahem-“ ja „parempoolsem“ vool. Nende erinevate voolude aluseks ühes ja samas erakonnas on Merkeli arvamise järele mitte põhimõtted, vaid nende teostamisviisid ehk abinõud. Ometi näib, et vahe natukene sügavamal peitub. Nimelt: mõõdukamad ringkonnad teatavas erakonnas püüavad nii eesmärkide ülesseadmisel kui ka nende teostamisabinõude valimisel arvestada rohkem ajaloolise paratamatusega kui radikaalsed. Tegelikus töös kalduvad nad puht-erakondlistest põhimõtetest kergemini kõrvale ja on vastuvõtlikumad mitmesugusteks tegelikkudeks kokkulepeteks teiste erakondadega, „aja ja olude nõuete kohaselt“, nagu nad ise oma seesuguse teguviisi põhjenduseks väidavad. Äärmised liberaalid ja konservatiivid aga on harilikult igasuguste kokkulepete vastu, nende sihiks on oma erakonna põhimõtteid võimalikult sirgejooneliselt ja puhtalt läbi viia, abinõusid seks valides karmilt ja hoolimatult, tagasikohkumata mitte mingisuguste „ajast ja oludest tingitud takistuste“ ees. Konservatismi äärmist parempoolset voolu nimetatakse sagedasti reaktsionismiks, tagurluseks, liberalismi äärmist pahempoolset voolu — radikalismiks ehk käremeelsuseks. Reaktsionäärid arendavad konservatismile omase riiklise sündmuse põhimõtte kuni äärmuseni. Nende ideaaliks riigis on „hauarahu“, s. o. niisugune seisukord, kus kodanikud mingisugust huvi ei tohi avaldada üldriikliste küsimuste vastu ja kus see huvi, kui ta peaks väljendumagi, võimude poolt mitmesuguste abinõudega otsekohe maha surutakse. Seesuguste ideaalide ülesseadmiseaga aga reaktsionäärid just nõrgendavad riiklise ühtluse aluseid, kuna nad igatsevad läbi lõigata seda elulist närvi ja katkestada seda hingelist ühtekuuluvust, millel riikline ühtlus just tuginebki.

*

Nagu eelpool juba nimetatud, on aga iga seesuguse poliitiliste erakondade liigituse iseloom rohkem abstraktne kui tegelik. Sellega ei saa kunagi tegelikule elule juure astuda lootuses, et me ka säält alati puhtal kujul eest leiame niisuguseid erakondi, nagu eelpool, oleme iseloomustanud. Igal maal on valitsemas oma eritingimused, samuti toob ka iga aeg ühel ja samal maal päevakorradele sagedasti koguni isesugused olukorrad. Selle tõttu omandavad ka paljud erakonnad puht-kohaliku ehk ajutise iseloomu. Mõnikord etendavad erakondade kujunemisel ka usulised seisukohad tähtsat osa: mõjukad katoliiklaste erakonnad läänes ja kristlik rahvaerakond Eestis on selle tõenduseks. Kõige viimasel ajal on eriti tähtsat osa erakondade kujunemisel etendama hakanud veel klassihuvide erinevused. See tegur tungib töö ja kapitali vahekorrale teravnemisel järjest võimsamalt ja võimsamalt poliitilise elu näitelavale. Üksikud erakonnad võivad omandada ka rahvusvahelise iseloomu, nagu see on katoliiklaste, sotsiaaldemokraatide ja kommunistide erakondadel. Esimene neist taotleb katoliku kiriku poliitilise võimu ülesti makspanekut, teised kaks — ühiskondliku ja majandusliku korra täielikku ümberloomist, poliitilistes ja majanduslikes reformides ainult abinõu nähes selle pääeesmärgi poole püüdmiseks. Ning kõigis neis erakondades enestes esinevad jällegi oma mõõdukamad ja käremeelsemad voolud,

nagu eelpool juba oleme selgitanud. Ja üldse on seesugune erakondade grupeerumine väga keeruline, sest et üksikute erakondade aluseks on sagedasti kitsama, eri-iseloomuga põhinõtted. Selle tagajärjel võib juhtuda, et teatav erakond ühel juhtumisel pooldab vabameelset poliitikat, teisel juhtumisel aga konservatiivset, nii nagu see tema eri-eesmärgile ja erisihile ühel ehk teisel juhtumisel näib soodsam olevat. Sel alusel on võimalik ajutised koalitsioonid ehk kokkulepped mitmesuguste põhimõtetega erakondade vahel selleks, et teotada või kukutada ühte ehk teist valitsust, kaitsta või vastu seista mõningale eelnõule jne.

*

Mida rohkem erakondliselt killustatud on riigi kodanikkude-kogu, seda raskem on riigis läbi viia puhast parlamentarismi, s. o. niisugust riigikorda, kus valitsus oleneb parlamendi enamusest, missugust erakondade suure rohkuse jures raske on kindlamal kujul saavutada. Inglismaa, kus kaua aega on esinenud ainult kaks erakonda, on sellepoolest seniajani väga õnnelikus seisukorras olnud. Alles kõige viimasel ajal on ka sääl kolmas mõjukas erakond päevakorrale kerkinud, mille tagajärjel parlamentarismi käsitlemine säälgimärksa keerulisemaks töötab muutuda, kui seisukord tekib, mil ühelgi erakonnal parlamendis enamust ei ole ja ka omavahelist kokkulepet ehk koalitsiooni nende vahel raske saavutada.

Väga keeruline on seisukord selles mõttes aga mitmetes teistes riikides, näiteks Saksamaal, Soomes, Lätis ja — Eestiski, kus erakondline killunemine kindla enamuse moodustamise parlamentides otse raskeks on muutnud. Mõnel pool, näiteks Saksamaal (ja viimasel ajal Eestiski), on kõnelema hakatud koguni riigikorra muutmisest selles sihis, et kodanikkude keskel suuremat erakondlist koondumist saavutada.

2.

Poliitiliste erakondade süsteemil on terve rida vastaseid ja küllalt ägedaid. Inimestega kokkupuutudes kuuled sagedasti sõna „erakond“, „erakondlik“ ja „erakonnapoliitika“ otse põlglikult suhu võetavat. Seda huvitavam on tutvuneda süüdistustega, milledega erakondade-süsteemi vastu esinetakse, ja vaadelda, kuivõrd nad põhjendatud.

Kõigepäält öeldakse: erakondline süsteem mehaniseerib poliitilist elu. Nimelt tahetakse sellega toonitada, nagu annaks erakondline organiseerimine poliitilisele mõtlemisele shabloonilise iseloomu ning nagu takistaks ta vaba mõtte ilmumist ja arenemist. Igal erakonnal on oma dogmad, mis moodustavad tema poliitilise credo, usutunnistuse, ja erakonnaliikmetelt nõutakse muidugi, et nad neist dogmadest ei taganeks. Seejuures on niisugused dogmad aga erakonna liikmete vaheliste kompromisside ja kokkulepete vilj ja neil ei ole seega ei algupärasust, ei värskust. Nad on arvestatud poolehoiu leidmiseks massides ja ei seisa sellepärast tihti kuigi kõrgel poliitilisel tasapinnal ning ei erine ka mingisuguse püsivusega ja kindlusega, kui seda püsivust ning kindlust ei ole masside meeolul. Teistel juhtumistel aga, nimelt siis, kui elu mingisuguseid suuremaid probleeme päevakorrale ei tõsta, võivad erakonnad ka täitsa ilma kindla programmita läbi saada. Siis püsivad nad edasi lihtsalt oma organisatsiooni mõjul, mis neile võimaluse annab valimiste käigu päälle suurt mõju avaldada. Seesugustel tingimustel muutuvad erakonnad ainult sõjariistadeks võitluses võimu pärast, kusjuures see võitlus sünnib mitte põhimõttelisel, vaid lihtsal erakonnameeste isikliste arvete õien-

damise alusel. Tõendatakse, et niisuguse põhimõtetu iseloomu on viimastel aegadel omandanud, näiteks, Põhja-Ameerika Ühisriikide kaks suurt erakonda. Need tekkisid omal ajal vaieluste alusel Põhja-Ameerika riikide ühendamise, liitumise küsimuses. Siis erinesid nad oma põhimõtete poolest; ka valitses põhimõttelik vahe nende vahel kodusõja ajajärgul. Kuid nüüd kestavad nad lahus edasi pääasjalikult oma organisatsiooni tõttu, ilma mingisuguste põhimõtteliste vahedeta, erinedes ainult oma nimede — „demokraatlik“ ja „vabariikline“ — ning oma isikliste koosseisude poolest.

Erakondlise korra vastased tõendavad, et sel juhtumisel, kui erakondadel olemas on kindlad põhimõttelised eeskavad, juba ainuüksi erakondade olemasolu fakt kahjulikku mõju avaldab poliitilise mõtte tasapinna pääle riigis. Oma organisatsiooni ja kompaktsuse tõttu on nad riigis sagedasti väga mõjuvaks poliitiliseks jõuks. Isikud, kes erakondadesse ei kuulu, ei suuda milgil viisil omale teed murda poliitilise elu näitelavale pääsemiseks, sest et nad võistelda ei suuda kandidaatidega, keda toetavad suured, mõjuvad erakonnad. Sagedasti leidub aga just niisuguste isikute hulgas algupäraseid ja iseseisvaid poliitilisi jõude, kes ei ole nõus leppima mingisuguste erakonna-eeskavade raamidega ja kitsendustega, mis erakondline distsipliin neile pääle paneks. Isegi erakonnaliikmete eneste keskelt nihutatakse poliitilistele kohtadele pääasjalikult ainult neid, kelle kohta kahtlust ei teki, et nad võiksid oma võimu tarvitada erakondlistele juhtnööridele vastu käivalt. Siit järeldatakse, et poliitilistel valimistel erakonnad oma kandidaatide üldist tasapinda alandavad, kindlustades keskpärase päade võitu iseseisvate ja algupärase poliitiliste mõtlejate üle. Edasi tähendatakse veel selle pääle, et erakonnad, püüdes — arusaadavalt — poliitilistel valimistel omale võitu kindlustada, oma tegevuses palju suuremat rõhku panevad valimiseelse kihutustöö, kui hulkade tõsise poliitilise kasvatamise pääle. Nad püüavad rahvassides äratada mitte tõsist arvustavat suhet päevaküsimuste vastu, vaid pimedat usku ja lugupidamist oma erakonna eeskava ning juhtide vastu. Valdaval seisukohal püsib erakondade tegevuses seega reklaam, aga mitte kodanikkudehulkade mõistuse harimine. Reklaami otstarbel pannakse toime tormilisi miitinguid, dekoratiivseid meelevaldusi ja rongikäike, peetakse ärritava iseloomuga kõnesid, trükitakse pamfleti-kirjandust. Erilisteks meistriteks ses suhtes on ameeriklased, kelle elus ja tegevuses reklaam üldse suurt osa etendab.

Samas võidupüüdes lasevad erakonnad valimiste puhul lendu veel mitmesuguseid teisi abinõusid ja võtteid, mis poliitiliste valimiste tasapinda madalamale viivad. Mõjuavaldamise valijate pääle ei piirdu nad sagedasti mitte millegagi. Sää, kus igasugused kõned, reklaamid jne. enam ei aita, pannakse eesmärgi saavutamiseks liikvele šiegi mitmesugused seadusvastased abinõud, nagu — valijate ähvardamine, nende äraostmine, vastaskandidaatide kuritegevuses kahtlustamine jne.

Kõigeks seesuguseks valimiste ettevalmistamiseks seatakse ametisse terve agentide võrk, mis — muidugi mõista — tasuta ei tööta. Ühed saavad oma töö eest lihtsalt rahatasu, teistele aga lubatakse erakonna poolt võidu korral igasuguseid mõjuvaid kohti riiklistes ja omavalitsuslistes asutustes. Nii viisi saab erakondade süsteemist omale aluse iseäraline „elukutseliste poliitikeride“ klass, kes seisavad teatava erakonna teenistuses ainult mõjuvate kohtade saamise lootuses, milledes neil pärast valimisi võimalus oleks üldsuse kulul omi taskuid täita. Põhja-Ameerikas on seesugune ametitega tasumine

otse süsteemiks kujunenud. Iga presidendi valimistega käib kaasas laialine ametnikkudevahetamine riiklites ja omavalitsuse-asutustes, et rahuldada presidendi võiduleaitajate „elukutseliste poliitikerite“ nõudeid. Ei puudu seesugune „saagijagamine“ isegi senise erakonna võidulejäämisel, mil puhul tarvilik on erakonna „uusi tööjõude“ rahuldada. Kuid palju ägedam on „saagijagamine“ muidugi uue erakonna võidulepääsemisel, mil vähemussejäänud erakondade käsilised igasugustelt kohtadelt halastamata minema kihutatakse.

Et valimiseelset kihutustööd võimalikult laiaulatusliselt läbi viia, tarvitaavad erakonnad palju raha. Oma kassa täiendamiseks koguvad nad harilikult vabatahtlisi annetusi, kuid ka seesugune „vabatahtlikkude“ muudetakse sagedasti väga omapäraseks. „Vabatahtlikkude“ annetuste nime all seatakse erakondade poolt maksu alla mitte üksi rahvasaadikute, vaid ka kõik tähtsamad ametnikkude kohad. Ka siin on P.-Ameerika peaaegu kindla süsteemi loonud, juba ette kindlaksmääratud maksumääradega. Näiteks maksis New-Yorkis juba ammu enne sõda: kohtunikukoht 15.000 dollarit, kongressi saadiku koht 4000, osariigi parlamendi saadiku koht 1500 dollarit jne. Rahatarve seab Ameerika erakonnad rippuvusse ka suurtest tööstuslistest ja kaubanduslistest äriühinguid, kes erakonna kassadesse suuri summe maksavad selleks, et mõnda neile soodsat elnõu parlamendis läbi viia. Erakondline kord aitab seega kaasa plutokraatia võidulepääsemiseks P.-A. Ühisriikides. Sidudes end kindlate lubadustega oma toetajate ees, hoolitsevad erakonnad selle eest, et omale parlamendi otsuste asjas tarvilist mõjuvõimu ja kindlustust nõutada. Seks kontolleerivad nad parlamendis valjult oma saadikute tegevust. Viimastel ei tohi olla mingisuguseid oma arvamisi ja oma poliitikat, vaid nad peavad täpselt oma juhtide näpunäiteid silmas pidama. Teisiti toimetades kaotavad nad järgmistel valimistel erakonna toetuse ja riikides, kus kogu poliitilise elu juhtimine erakondade käes, tähendab see nende poliitilise karjööri lõppu. Seega muudavad erakonnad oma parlamendisaadikud lihtsaiks oma kohuslike juhtnõude täitjaks volinikkudeks parlamendis.

Lõpuks süüdistatakse erakondi veel selles, et nad oma tegevusega loovad mingisuguse eksitava instantsi rahva avaliku arvamise ja tema parlamentlise esituse vahele. Oma kihutustööga ja miitingutega avaldavad nad tihti suurt mõju ja loovad sellega vale ettekujutuse valitseva avaliku arvamise sisust ja sihist. Kui aga tuleb avaliku arvamise tõeline kontrollimine, näiteks valimiste näol, siis võib kergesti ilmsiks tulla, et maa avalik arvamine koguni teine on kui erakondline „kõmu“ seda kogu aja kuulda lasknud ning riikliku poliitika juhtimist seega eksiteele viinud. Järjelikult: erakonnad oma kõmu ja käraga „võltsivad“ avalikku arvamist ning viivad valitsusi eksitusse.

Need on tähtsamad süüdistused erakondlise süsteemi vastu nii-öelda tegeliku poliitika seisukohalt. Selle kõrval tuuakse erakondade vastu kuulda-vale veel rida puht-teoreetilisi põhjendusi, milledest tähtsamad umbes järgmiselt kõlavad:

Niinimetatud „rahulikkude kodanikkude“ ja absolutistide poolt väidetakse, et erakonnad ainult eksitavad riigipoliitika rahulikku käiku, segades end asjusse, milledega lihtkodanikud üldse ei peaks tegemist tegema. Erakondlised lahkkelid toovad riigi elusse ainult kibedust ja vastolusid ning takistavad valitsuse rahulikku töötamist. Seesugust „rahulikkude kodanikkude“ seisukohta ja „riigialamate piiratud mõistuse toonitamist jagavad ka teatava voolu teoreetikerid. Nimelt on erakondline võitlus täitsa vastumeelt neile,

kes asuvad vana „ajaloolise kooli“ vaatekohal, mis on seotud Savigny ni-mega. Tähendatud kooli arvamise järele läheb õiguse loomulik arenemine täitsa rahulikult, „orgaanilisel“ teel, kusjuures olevaist idudest rahulikult ja vaikselt välja kasvab järjest kaunim ja täielikum õigus. Erakondlised lahk-helid ja vastolud ei seisa „rahva vaimusaaduste“ seesuguse rahuliku orgaa-nilise arenemise kujutusega kokkukõlas, vaid näivad seda õigelt teelt ainult kõrvale eksitavat.

Erakondade vastu on ka Rousseau rahva suvereniteedi teooria poole-hoidjad. Nende arusaamise järele peab seadusandlus „rahva tahtmise“ aval-duseks olema. Poliitilised erakonnad aga tungivad rahva ja seadusandlise võimu vahele, oma ühekülgsed nõudmisi kogu rahva tahtmisena esile nihu-tades. Ühtlase rahva tahtmise asemel esineb selle tagajärjel terve hulk üks-teisele vastukäivaid tahtmisi, mis eitavad üksteist ja seisavad alalises võit-luses üksteisega.

Lõpuks heidetakse erakondadele ette patriotismi ja õiglustunde puudust. Seletatakse, et kui vaenuliste erakondade poolehoidjatel küllalt patriotismi ja õiglustunnet oleks, siis ei peaks nad kinni ühekülgsedest erakondlistest vaa-detest, üksteisele vastukäivaid erakondlistest erahuvidest, vaid ühineksid isamaa hääkäekäigu alusel, mis peab seisma üle kõige muu.

Kõik eelpooltoodud väited sihivad mitmesuguseid teesid mööda ühe ja sellesama tõekspidamise juure välja: poliitilised erakonnad tuleksid ära kao-tada kui tingimata kahjulikud nähtused poliitilises elus; nad ei kannata välja ei teaduslist kriitikat ega ka hindamist tegeliku poliitika otstarbekohasuse seisukohalt!

Katsume nüüd lühidalt järele vaadata, kuivõrd on need väited põhjen-datud.

1. „Riigialamate piiratud mõistuse“ toonitamise põhjendamatus ei tar-vita pikemat ümberlukkamist. Just viimastel aastatel oleme ilmariikide ees-otsas näinud õnnelikult tegutsevaid mehi, kes kuuluvad lihtsate „riigiala-mate“, lihtkodanikkude ridadesse (Ebert, MacDonald j. t.). Kodanikkude p ä r i t o l u ei luba seepärast mingisugust järeldust teha nende „piiratud“ ehk „piiramatust“ mõistusest. Riik ei ole mingisugune võõras asi oma koda-nikkudele. Viimastest ta ju koos seisabki ja kodanikkude elav osavõtt oma kodumaa käekäegust aina tihendab ja kõvendab seda hingelist ühtekuulu-vust, mille najal iga riikline ühing tõelikult püsib.

2. Sama ekslik on „rahulikkude kodanikkude“ vaatekoht, mis tahab ini-mesi elama asetada väljaspoole igasuguseid lahkkelisid ja võitlust. Inimene on juba oma loomuse poolest a k t i i v n e, tegevusjärguline olevus, ainuüksi tegevuses võib ta seepärast ka õnne leida. Passiivsus ja täiskohuline, tege-vusetu rahulolek võib inimest ainult kõlblisele hääbumisele ja vaimu välja-suremisele viia. See on maksev nii üksikute isikute kui ka rahvaste kohta. Tegevusetu elumaitsemise ajajärgud on alati olnud rahvaste languse ajajärku-deks, elava tegevuse ja võitluse ajajärgud aga nende kultuurilise tõusu ja kõlblise rikastumise ajajärkudeks.

3. „Ajaloolise kooli“ vaated õiguse rahuliku arenemise kohta põhjenevad täielikult mingisugusel äraseletamatul olevusel: ei ole olemas niisugust müstilist asja, mida ajalooline kool nimetab „rahva vaimuks“. Rahva elu on tema tegevuse lõpmata protsess, mille aluseks on üksikute, üksteisega kõige mitmekesisemais vahekordades seisvate isikute tegevus. Ja mida mitme-taolisemad on üksikute isikute maitsed, püüded ja vaated, seda täielikumana ja

rikkama sisuga on rahva elu. Õiguse arenemiskäigul ei ole sellepärast kunagi niisugust rahulikku ja kõrvalekaldumata iseloomu, nagu seda ajaloolise kooli teoreetikerid ette kujutavad, vaid see on huvide ja arvamiste kokkupõrgete resultaat. kusjuures võimalikud on muidugi ka seisaku ja tagasiminekü ajajärgud.

4. Rousseau teooria arvestab samasuguse müstilise olevusega, nagu ajaloolinegi kool: nagu olemas ei ole ühtlast „rahva vaimu“, niisama ei ole olemas ka ühtlast „rahva tahtmist“, millest Rousseau järelkäijad unistavad. Rahva tahtmine on ainult kokkuvõtte rahva üksikute liikmete tahtmistest süsteemis. Nende üksikute tahtmistest omavahelised võitlused ja kokkulepped on ainukeseks meile teadaolevaks protsessiks, millest valitseva voolu näol esile kerkib see, mida nimetatakse rahva tahtmiseks. Erakondade võitlus on seega ainult üheks tarvilikuks lülis tähendatud protsessis.

5. Patriotism ja õigluse idee on asjad, mis erakondade olemasolule sügugi vastu ei kõnele. Kui võimalik oleks olevat ühine arvamine õigluse ideesi üle, mida seni veel leitud ei ole, siis ei kindlustaks see meile veel kaugelgi igal silmapilgul ühisel otsusel olemist selle üle, missuguseid tegevalikke samme nõuab õigluse põhimõtte kaitse ühel ehk teisel silmapilgul ning ühtedel ja teistel asjaoludel. Lahkumineku sel alusel on alati paratamatud. Samuti ka lahkarvamised küsimuse üle, missugust tegevust nõuab meil patriotism ühes ja teises olukorras. Sellepärast siis — olgu kodanikud õigluse ideest ja patriotismist nii läbiimbnud kui tahes, lahkarvamistest tegevalikkude sammude asjas ei päästaks see neid mitte. Ei saa muidugi eitada, et erakonnad ja nende juhid tihti end neist kõrgetest tähistest juhtida ei lase, vaid õigluse ja kodumaa hääkäekäigu sildi all teinekord kõige omakasuliscmaid ja egoistlisemaid püüdeid taga ajavad. Kuid selles ei ole ometi mitte erakondline korraldus, süsteem süüdi, vaid inimese loomuse puudused: oleksid inimesed kõlbliselt täiuslikumad, siis tekiksid ka erakonnad ainult puhtsüdamliste lahkumineku alusel isamaa hääkäekäigu küsimuses. Et seda aga ei ole, leiavad inimeste poolt moonutamist mitte ükski poliitilised erakonnad, vaid igasugused teised poliitilised asutused, viies neid kõrvale huvide teenimisest, milleks nad määratud. Nõndasamuti ei ole ka erakondade „valelikkus“ mitte erakondade kui asutuste, vaid ainuüksi selle süü, et erakondi moodustav seltskond ise on valelik.

6. Mis puutub erakondade tegevuse varjukülgedesse P.-Ameerikas, siis on sääl seks olemas terve rida eripõhjusi.

P.-Ameerika rahvas on majandusliselt võrdlemisi jõukas, tema elu ja olu sellest küljest kindlustatud, tema poliitilised vabadused ja tegevusvõimalused kõigiti rahuloldavad ning kaitstud; ei ole siis ime, et säälsete erakondade eeskavad põlevaist, rahva seisukorda lähedalt puudutavaist nõudmistest tühjaks jäid. Rahvamassi huvitas valitsus ja selle tegevus järjest vähem, sest et valitsusel mingisuguseid eriti tähtsaid ja kõikipuudutavaid ülesandeid lahendada ei tulnud. Seesugusel masside poliitilise ükskõiksuse alusel saidki võimalikuks niisugused rohkearvilised erakondade kuritarvitused, missuguseid eelpool kirjeldasime. Seega leiab siit tõendust ainult väide, et rahva täieliku, passiivse rahulolu aeg poliitilises elus paratamatult kaasa toob tühjuse, mõttekehvuse ja kõlblise lagunemise.

Oleks ekslik arvata, et niisugune seisukord Ameerikas on jäädav. Seda-mööda, kuidas vabade maade tagavarad sääl vähenevad, rahva eluvõimalused kitsenevad ja valitsus sunnitud on mitte ainult valitsema, vaid tegevust

avaldama ka rahva seisukorra parandamiseks, omandab poliitiline erakondadevõitlus sääligi sisurikkama, huvitavama ja põhimõttelisema kaju, nagu see kõige viimasel ajal osalt juba on sündinudki. Seltskond ärkab ja paneb liig kaugele minevatele kuritarvitustele piiri.

Nii sündis see näit. New-Yorkis kuulsa Tammany Hall'iga, võimsa erakondliku organisatsiooniga, kes kogu omavalitsuse majapidamise oma kätte oli kiskunud ja sääli otse muinasjutulisi kuritarvitusi toime pani. Nii sündis see ka 1883. a. seaduse maksmapaneku ajajärgul, missuguse seaduse otstarbeks on valitseva erakonna ametitega hangeldamisele tõkkeid teha. Ja nii sünnib vabas demokraatias lõpuks kõigi kuritarvitustega, mis lõpuks rahva tähelepanu äratavad. Rahva nurina ähvardus sünnib Ameerikaski lõpuks isegi kõige müüdavamaid poliitikerisid ettevaatlikuks ja tagasihoidlikuks muutuma.

Inglismaal valitsesid 18. aastasajal umbes samasugused tingimused kui Ameerikas suurte kuritarvituste ajajärgul. Elu oli võrdlemisi lahe ja rahulik, igasugused tähtsamad poliitilised ülesanded puudusid. Võim oli koondatud maapidajate klassi kätte, kes jagunes erakondadeks, kelle vahel peaaegu mingisuguseid põhimõttelikke lahkuminekuid ei olnud ja kes võitlesid pääasjalikult ainult poliitilise mõjuvõimu oma kätte kiskumiseks. Ning saladuse katte all, mis ümbritses parlamendi tegevust, tegid tolleaegsed Inglise erakonnadki end süüdlasteks mitmesugustes kuritarvitustes. Kuid tuli uus ajajärk ja — kuritarvitused lõppesid.

Erakondade kuritegevust Ameerikas soodustab ühtlasi asjaolu, et sääli valitsemas on liig laialine ametnikkude valimine, mis valimisedelites orienteerumise keeruliseks muudab ja elukutseliste poliitikerite kaastegevuse tarvitamise selles asjas peaagu paratamatuks teeb. Chicago 1896. a. valimistel tuli kodanikel näit. hääletada valimisedelite järele, mis sisaldasid eneses tervelt 370 nime! Juba seesugune süsteem iseenesest mõjub suuresti kaasa ametihimuliste, aahnete elukutseliste poliitikeride suurel hulgal päevakorrale toomiseks. Siia juure tuleb veel asjaolu, et mittevalitavate ametikohtade täitjate suhtes varemalt üles seatud ei olnud mingisuguseid seaduslikke nõudmisi isikute omaduste ja võimiste kohta, mispärast liig kerge oli nende ametite täitjaid erakondlikes huvides vahetada. Siia on 1883. a. seadus aga rohkesti parandust toonud, paljude ametite saamist olenevaks tehes iseäralistest ametieksamitest ja paljude ametnikkude vahetamist üldse raskendades. Tähendatud seadus käib küll ainult föderaal-ametite kohta, kuid mitmed osariigidki on, viimasel ajal samasugused seadused maksa pannud.

Suurt osa poliitiliste kuritarvituste küsimuses etendab veel rikkuste liig ühtlusetu ärajagunemine Ameerika kodanikkude vahel, kuna poliitilised õigused seejuures aga kõigil ühesugused: mitmekordsetel miljonäridel, kellel samuti üksainus hääli kui kõige kehvemal tööliselgi, tekib vägisi kiusatus valimiste tagajärgi raha abil oma kasuks pöörata. Rükides, kus seesugune hüglavahe kodanikkude rikkuste vahel puudub, ei ole sel nähtusel kaugeltki riisugust pinda. Ameerika aga on tõsiselt demokraatlik ainult poliitiliselt, kuid oligarhiline rikkuste jaotuse mõttes: majandusline ülivõim on koondatud ainult väikese kodanikkudehulga ja nende ühingu kättesse.

Kõige selle juure on kohane lisada veel järgmist:

Igas demokraatias, kus poliitiline võim on antud terve kodanikkudehulga enese kätte, on poliitika tasapind täielikult rahva masside kultuurilisest tasapinnast. Mida enam haritud on massid, seda kõrgemal nende kõlb-

line seisukord, seda tähelepanelikumalt peavad nad silmas oma isamaa poliitilist elu, seda kõrgemaid ja valjumaid nõudmisi seavad nad oma poliitikategelastele üles. Mida kõrgem on iga inimese vaimline arenemine ja mida elulisemad need huvid, milledega tal poliitikas tuleb tegemist teha, seda vähemat osa etendab tema tegevuse iseloomu äramääramisel hirm, hulkadega lahkuminemise pärast, seda julgemini astub ta üles oma mõtete eest. Ning arenenud ja vastuvõtlik rahvamass ei jäta tema mõtete algupärasust hindamata.

Ühesõnaga: poliitilise mõtte „mehaniseerimine“ erakondade poolt ja poliitikategelaste tasapinna madaldamine, milles erakonde süüdistatakse, on demokraatlikes riikides võimalik seda vähem, mida kõrgemal on rahvamas-side vaimline tasapind ja mida intensiivsem ning tegevusrikkam on rahva elu. Demokraatia ise kannab enesega kaasas arstirohtu oma tõbede ravitsemiseks.

*

Põhimõttelised väited erakondade kahjulikkusest ei leia seega tõestamist. Ei leidu ka erakondade tegevuses puuduseid, mis osutuksid paratamatuina igasugustes oludes ja tingimustes. Teistes oludes ja tingimustes on kõik seni ilmsikstulnud puudused enam-vähem kõrvaldatavad. Ja ei leidu ka ainustki muud inimeste poolt loodud asutust ning korraldust, mis oleks vaba igasugusest puudusest.

Iseenesest on aga poliitilised erakonnad mitte üksi kasulikud, vaid ühtlasi ka paratamata tarvilikud. Riikides, kus kadunud on kodanikkude passiivsus poliitilisel alal, on mitmesuguste seisukohtade ja mitmesuguste huvide kokkupõrked möödapääsematud. Möödapääsemata on sääl ka see, et inimesed, kellel on ühtlase iseloomuga vaated ja huvid, nende ühiseks kaitsemiseks ühinguisse ja rühmadesse koonduvad. Ühesõnaga: möödapääsemata on poliitiliste erakondade tekkimine isikute keskel, kes poliitilist elu tähelepanelikult jälgivad. Teisiti muutuks poliitiline elu niisuguses ühiskonnas täitsa võimatuks, sest et valitsemas oleks leegioni üksikute vastoluliste mõtete, arvamiste ja vaadete kaaos, milles orienteerumiseks puuduks igasugune võimalus.

Erakondliste kuritarvituste võimaluse põhjused ei peitu mitte erakondade süsteemis, vaid mitmesugustes juhuslikes ja kõrvaldatavais asjaoludes. Erakondade reshiimi tumedaid külgi kõvendab iseäranis see, kui erakonnad ise kaotavad elulise aluse ja arendavad mitte võitlust põhimõtete, vaid isikute võimulepääsemise eest, ja kui täisõiguslised kodanikkudehulgad elukutseliste poliitikeride omavolilist talitamist osavõtmatult päält vaatavad. Seesugune ehaloomulik seisukord ei ole aga mingisugune paratamatus, vaid täitsa kõrvaldatav, ja kõrvaldatav just demokraatliste vabadustega riigis.

Ainetel A. Tammann.

Presidendi valimised Soomes.

Soome esimese presidendi Stahlbergi ametiaeg — 6 aastat — lõppes käesoleva aastaga. Uued valimised olid määratud 16. veebruariks, kuna uus president ametisse astus 2. märtsil.

Uue valimisseaduse põhjal sündis presidendi valimine valijameeste kaudu, kelle valimised olid jaanuari lõpul. Esialgse valimiskorraga, mille järel eduskond presidendi valis, ei olnud eriti parempoolsed erakonnad rahul, tõendades et president, kui riigi kandvam ja otsustavam mees, peab

valitama täpselt vastavalt rahva antud momendi meeolule, millele eduskond, kui pikema maksvusajaga asutus, tihti ei vasta. Parempoolsete päälekäimisel töötatigi uus valimisseadus välja, mille järele praeguseid presidendivalimisi esmakordselt toimetati.

Juba valijameeste valimiste ajal muutus kogu Soome poliitiline elu ägedaks võitlusväljaks. Kuna sotsiaaldemokraadid võrdlemisi kõrval seisid, kindlad olles oma ringkondade vääramatule poolehoiule, muutus valimiseelne võitlus pääasjalikult kodanuserakondade vaheliseks, milles eestkätt teravaks muutus koonduserakonna (Soome parempoolsema partei) ja eduerakonna (Soome keskerakond) vaheline sulesõda. Nende parteide vastastikune viha sai alguse juba 6 aastat tagasi esimestel presidendivalimistel, kus sotsiaaldemokraatide otsekohesel toetusel valiti presidendiks eduerakonna kandidaat K. S t a h l b e r g, kuna koonduserakonna poolt jumaldatud Soome vabadussõja juht M a n n e r h e i m läbi kukutati. Tol korral valitses parempoolsete seas esimese presidendi vastu äge opositsioon, mille ajakirjandusse pääsevaid teravusi ainult presidendi kõrge riiklik seisukohta veidi tasandas. Hiljem oli küll see vastasrind Stahlbergi kaaluka ja riigimehe osavust väljendava tegevuse tõttu peaaegu kokku varisenud.

Nüüdsetel valimistel oli parempoolseil kindlaks püüdeks teistkordsest kaotusest hoiduda ja presidendi toolil oma kandidaati näha. Selleks püüti luua kodanlist blokki, mis ühise nimekirjaga valijameeste valimistele oleks läinud. Bloki moodustamiseks saadi nõusolek rootslastelt ja maaliidult (Soome radikaalne maerakond), kuna eduerakond sellest järsult lahti ütles ja sellega valimiseelses pinevasse õhkkonda õlituld valas. Ühtlasi katkestas see kõik ühendavad niidid koondus- ja eduerakonna vahel ja edasi puutudi kokku ainult ägedate vaenlastena. Eduerakond siüüdistas koonduserakonda monarkistlikkudes ja fascistlikkudes püüetes, millele demokraatlik mõtlemine ja riigikord ohvriks toodavat, kuna koonduserakond omalt poolt eduerakondlikku kõikuvat poliitikat, ja sotsiaaldemokraatidele silmitagemist ja kodanlise ühise väerinna lõhkumist teravalt ette heitis.

Maaliit ja rootslased püüsid valimisvõitluses enam-vähem rahulikuna, tehes ainult oma ringkondades erakonnakohast kihutustööd. Ka läksid nad koonduserakonna liitlastena (alles hiljemselgunud põhjustel) mitmes valimisringkonnas ühiste nimekirjadega, mis valimisägedust mitmeti tasandas.

Valijameeste valimistel said 300 kohast: sotsiaaldemokraadid 88, maaliit 69, koonduserakond 68, rootslased 36, eduerakond 33 ja kommunistid 16 kohta. Valimiste tulemuse järele oli väga raske öelda, millisest erakonnast president valitakse, kõige rohkem näis selleks küll eeldusi olevat koonduserakonnal, kui kõige rohkem hääli saanud kodanlisel parteil, kes maaliidu ja rootslaste toetuse juhusel eduerakonna ja sotsiaaldemokraatide vastu kindla enamiku oleks moodustanud. Eduerakonnal ja sotsiaaldemokraatidel ei olnud üksikult oma mehe läbiviimiseks mingit lootust, selleks algasidki läbirääkimised mõlema partei vahel valimistel ühise keele leidmiseks.

Sotsiaaldemokraadid seadsid omalt poolt presidendi kandidaadiks V ä i n ö T a n n e r'i, kuigi mitte võidulootuses, vaid ainult selleks, et oma häälele erakonnavahelelise reguleerimise rohkem mõjuvõimu anda. Eduerakonna kandidaadiks oli Soome panga päädirektor R i s t o R y t i, endine rahaminister, kellel laiemates rahvahulkades laiem poolehoid ja kelle nimega ka teistest kodanlistest erakondadest toetust loodeti. Kommunistidelgi ei puudunud oma mees — rätsep Väisänen.

Koonduserakond enne lõpuvalimisi kindlat kandidaati ei nimetanud, küll aga soovitati presidendi kohal näha endist riigipääd Svinhufrukti. Maaliit ja rootslased ei nimetanud samuti ühtegi kandidaati, mis tõstis märksa koonduserakonna võidulootusi.

Valimiste eelõhtul oli seisukord õige tume ja selgusetu ja oldi igasugustele üllatustele valmis. Vast oligi see põhjuseks, et veel viimasel päeval enne valimisi kõik erakonnad täitsa ootamatult ühinesid ettepanekuga: valida tagasi esimene president Stahlberg ja ka kohe saatkonnaga viimase juures käidi. Stahlberg lükkas aga ettepaneku kateooriliselt tagasi ja nüüd oldi sunnitud antud oludes valimistele minema.

Valimised olid 300 valijamehe poolt pääminister Ingmani juhatusel 16. veebruaril parlamendi majas. Ilmunud olid kõik valijamehed. Esimeseks ootamuseks olid uued kandidaadid: koonduserakonna poolt ülikooli rektor prof. Suolahti (Svinhufrukt jäeti mingil põhjusel kõrvale), maaliidu poolt Viiburi lääni maahärra Lauri Relander ja rootslaste poolt riigikohtu esimees Söderholm, kuna eduerakond, sotsiaaldemokraadid ja kommunistid endiste kandidaatide juure jäid.

Esimakordsel hääletamisel said hääli: Tanner — 87, Relander — 69, Suolahti — 68, Söderholm — 31, Ryti — 33, Väisänen 16. Nagu sellest näha, oli esimene hääletamine ainult teatav katsesarvede väljasirutamine: iga erakond andis hääled oma kandidaadile. Et ükski kandidaatidest nõuetavat häälteenamust ei saanud, siis asuti teistkordsele hääletamisele.

Teisel hääletamisel muutusid vahekorrad juba natuke selgemaks, hääli said: Ryti — 104, Relander — 97, Suolahti — 80, Väisänen — 16, Tanner — 2. Sel hääletusel andsid sotsiaaldemokraadid hääled Rytile, koonduserakond pidas aga oma kandidaadist kinni, lootes nähtavasti rootslaste ja maaliidu osalist poolehoidu, rootslased aga andsid suuremalt jaolt hääled Relanderile, mis määras ka valimiste teise üllatuse — koonduserakonna kaotuse. Et ükski kandidaat ikkagi tarvilikku häälteenamust ei saanud, asuti kolmandale hääletusele.

Kolmas hääletus andis ka lõpptulemuse, hääli said: Relander — 172 ja Ryti — 109. Koonduserakond oli siis sunnitud toetama Relanderi, et mitte anda ülivõimu oma vihasemale vastasele — eduerakonnale. Sellega oli presidendiks valitud maaliidu kandidaat Dr. phil. Lauri Kristian Relander.

Valimiste tulemus oli kõigile erakondadele tõsiseks üllatuseks. Relander ei ole seisnud senini riigitegelaste esimeses reas, kuigi ta siin-sääal vastutavates ametites on olnud. Presidendi-isikuna ei oleks ta kuskil erakonnas poolehoidu leidnud — vast väljaarvatud maaliit ise —, rääkimata laiematest ringkondadest. Ka on maaliidul teisi palju silmapaistvamaid mehi, kellel vast suurem kõlapind rahvakihitides, kuid Relanderi eelistati säälpool vist sellepärast, et ta rootslastele vastuvõetavam ja viimastele peab maaliit oma võidu puhul eestkätt tänulik olemagi. Valimiste ootamatu tagajärg on erakondlikkude suhete leppimatuse ja ebamäärasuse otsekohene tagajärg ja sellepärast peavad erakonnad selle, kuigi veidi kibeda, tulemusega rahul olema.

Uue presidendi valimisega ei ole vist niipea suuremaid üldpoliitilisi muudatusi oodata, kuigi, arvesse võttes Relanderi maaliidu paremasse tiiba kuuluvust ja parempoolsete suurt toetust tema valimistel, Soome riiklikus elus just mitte kõige radikaalsemat poliitikat oodata ei saa.

Soome uus president Lauri Kristian Relander on sündinud 1883. a. Ülikooli lõpetanud agronoomina 1906. a. Omandas doktori kraadi a. 1914. Eduskonna liige 1910.—1913. a. ja 1917.—1919. a., olles 1919. a. eduskonna esimees. 1920. a. valiti Viiburi lääni maahärraks, millises ametis oli viimase ajani. Töötanud mitmesugustes eduskonna komisjonides. On avaldanud oma erialalt mitmesuguseid kirjutusi ja raamatuid, millest mõni eesti keelegi tõlgitud.

Uus president astus ametisse 2. märtsil mitmesuguste pidulikkude tsereemoniate saatel.

Rich. Jamno.

Varia.

Inglise rahva kõrget poliitilist kultuuri on meil sagedasti eeskujuna nimetatud, kui kõne alla tulevad meie eneste poliitilise elu varjuküljed. Kuid inglaste poliitiline kultuur oleneb kahtlemata rahva üldisest hariduslisest tasapinnast, mille tõstmiseks suurt osa etendab see osa rahvaharidustööst väljaspool kooli, mida Inglise ülikoolid oma arendamisalaks on võtnud. Korraldus selles asjas on pääjoontes järgmine:

Peaaegu kõik provintsilinnad, suured ja väikesed, välja arvatud Birmingham, ja teised „ülikoolilinnad“, kuuluvad ühte neist kolmest raioonist, kus Cambridge'i, Oxfordi ja Londoni ülikoolid oma haridustööd teevad. Seejuures piirdub Londoni ülikooli raioon peaaegu ainult Londoni eeslinnadega ja päälinna naabruses olevate krahvkondadega. Igas provintsilinnas töötab oma 10—20 liikmeline „Komitee hariduse edendamiseks väljaspool kooli“, mille liikmeteks on advokaadid, arstid, õpetajad jne. Tähendatud kohalikud komiteed seisavad alalises ühenduses iseäralise komiteega oma raiooni ülikooli juures, saades sellelt igal aastal lektorite ja teemide nimekirju, millele üle tähendatud lektorid valmis on provintsilinnades ettelugemisi pidama. Kord aastas tulevad 5—6 lähestikku-oleva provintsilinna keskkoha sekretärid kokku ning tähendavad ära teemid ja lektorid sügiseste ning talviste kursuste jaoks, kokkuleppides ühtlasi selle üle, missugustel päevadel ühes ja teises kohas ettelugemiste pidamine soovitav oleks. Terve lektori-kursus ühe teemi üle seisab koos 6 ehk 12 ettelugemisest, selle järele, kas soovitavamaks peetakse laiendatud kursust ühe teemi üle ehk lühendatud kursusi kahe teemi üle. Provintsilinnade sekretäride nõupidamisel saavutatud kokkulepe antakse oma raiooni ülikooli komiteele teada, kes siis omakorda lektoritega läbirääkimisesse astub ja nende ettelugemisringreisi plaani kokku seab. Igas linnas peab lektor ühe ettelugemise nädalas, kusjuures 30—45 min. enne ehk pärast ettelugemist on määratud läbirääkimiste pidamiseks nende kuulajatega, kes ilmuvad erilist huvi ettelugemisel käsitatava teemi vastu ning kes valmis on kirjatöid kirjutama lektori poolt ülesantavate teemide pääle, otstarbega — kursuse lõpul erilist eksami teha.

Kui lektor ära määratud ja ettelugemiste tunniplaan kokku seatud, seab lektor ülikooli ettepanekul oma ettelugemiste täieliku nimestiku kokku, ühes konseptiga iga ettelugemise sisu kohta, seejuures ära tähendades kuulajatele lugemiseks soovitatavad raamatud ja samuti ka rida küsimusi, millele pääle ta kuulajaid kavatseb kütsuda kirjalikke seletusi andma. See konsept ühes raamatute ja küsimuste nimestikuga avaldatakse ülikooli kulul trükist ja saadetakse laiali linnadesse, kes lektori kutsunud ning kes neid siis mõnepensilise maksu eest kuulajaile edasi müüvad. Ettelugemiste reklameerimise võtavad kohalikud komiteed oma pääle. Ettelugemiste eest võetav maks on 7½—12 shillingit iga 12 ettelugemise eest ehk 1 shilling iga ettelugemise eest (üksikult).

Et seesuguse korralduse laialdusest pilti saada, toome temast mõningad arvud käesoleva aasta kohta: Oxfordi ülikoolist käivat ringreisidel 57 lektorit. Igaiüks neist

on väljavalikuks üles annud 1—12 teemi, pääasjalikult ajaloolise ja kirjanduslise sisuga. Linne, kus ettelugemisi peetakse, kuulub iga ülikooli raiooni mitukümmend. Ettlugemiste eest maksab ülikool lektoritele tasu 2½—5 naelsterlingi iga 12 ettelugemisega kursuse eest, pääl selle veel sõidupileti hinna 3. klassis. Vastuvõtmine kohtade pääl on kohalikkude komiteede hooleks ja seda korraldatakse nii, et lektori isiklised väljaminekud seejuures võimalikult väikesed oleksid: talle saadetakse vaksalisse vastu, muretsetakse korter, tasutakse isegi seesugused pisikesed jooksvad kulud, nagu tramvai sõidupileti hind, pakikandjate tasu jne.

Sekretäride aruannete järele võtab ettelugemistest osa harilikult 100—200 kuulajat, populaarsemate ajalooliste ja kirjandusliste teemide üle peetavaist ettelugemistest aga mitnevõrra rohkem. Kuulajate kogu koosneb väga mitmesuguste seltskonnakihtide mitmevanaduslistest edustajatest. Väga sagedasti võib tähele panna, kuidas rikka autoomaniku kõrval ettelugemisruumi astub ka tema autojuht.

*

28. veebr. hommikul suri Saksamaa president, tuntud sotsiaaldemokraat Friedrich Ebert, kes lihtrahva ridadest ja selle rahva elust ilmariigi etteotsa tõusnud. Ebert sündis 1871. a. kehvast Heidelbergi rätsepaperekonnas, astus pärast algkooli lõpetamist sadulsepa õpipoisiks, sai sadulsepana Hannoveris sadulsepatöölise ametiühisuse asjaajajaks ja 1891. a. Bremenis sots.-dem. ajakirjanikuks, kust 1900. a. sots.-dem. erakonna Bremenis osakonna ja 1905. a. erakonna keskkomitee sekretäriks valiti. Pani tähele ja uuris tööliste elu, mille üle pääle ajakirjanduslike tegevuse ka suuremaid kirjatöid avaldas, ning tõusis nii silmapaistvaks meheks saksa sots.-dem. erakonnas, ametiühisuste alal ja kogu Saksamaa avalikus elus, et teda pärast revolutsiooni Saksamaa esimeseks pääministriks (riigikantsleriks) ning varsti pärast seda Saksamaa vabariigi presidendiks valiti, olgugi parempoolsete hoolimata halvaks panemise ja pilke all. Kuid Saksamaa vabariiklised ringkonnad on kogu aja F. Eberti teeneid riigi juhtimisel kõrgelt hinnanud ja lõpulikult suudab neid teeneid hinnata alles ajalugu.

*

24. veebr. — Eesti iseseisvuse 7. aastapäeval — teatas telegramm Stockholmist Rootsi sotsiaaldemokraatide juhi Hjalmar Brantingi surmast 65. eluaastas. Branting oli pärit jõukast perekonnast, seega võisid ainult kindlad ilmavaatelised tõekspidamised teda sundida tööliste erakonna ridadesse astuma, kus ta varsti nii silmapaistvale seisukohale jõudis, et 1920. a., kui valimised Rootsi sots.-dem. võiduga lõpesid, kuningana poolt Rootsi valitsuse pääministri kohale kutsuti. Poliitikategelasena ja riigimehena on Branting muu hulgas rahvasteliidu tööst ja korraldamisest suure huvi ja mõjuga osavõtnud.

*

5. märtsil s. a. (v. kal. järele 21. veebr.) pühitseb tuntuim ja viljakaim Eesti kirjanik Eduard Vilde oma 60-aastast sünnipäeva. Eesti kirjanikkude Liidu poolt korraldatakse „Estonia“ kontsertsaalis sel puhul suurem aktus.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Dr. W. A. Lay, **Eksperimentaalne pedagoogika**; tõlkinud Alfred Koort. 138 lhk. Hind ? „Odamees“ — Carl Sarap'i kirjastus, Tartus 1924. a.
- Jaak Käner, **Kangelane**, komöödia kolmes vaatuses; 150 lhk. Hind ? „Odamees“ — Carl Sarap'i kirjastus, Tartus 1924. a.
- Ernst Meumann, **Esteetika süsteem**; tõlkinud Ants Oras. 140 lhk. Hind ? „Odamees“ — Carl Sarap'i kirjastus, Tartus 1924. a.